

LIIVIMAA MAAPÄEV WOLTER VON PLETTENBERGI AJAL (1494–1535)*

Pärtel Piirimäe

Vana-Liivimaa riikluse lahtimõtestamisel on võtmetähendusega maapäeva institutsiooni analüüs. Läti ajaloolane Ilgvars Misāns, üks Liivimaa seisuslike kogunemiste paremaid tundjaid, on tabavalt öelnud, et just tänu maapäevale saame kõnelda Liivimaast kui “ühtsest poliitilisest organismist”.¹ Tõepoolest, maapäev oli ainus institutsioon, mis ühendas kõiki Liivimaa maaisandaid ja seisuslikke korporatsioone, mistõttu ilma maapäevata ei saaks kindlasti kõnelda Liivimaa ühtsusest poliitilises mõttes. Samas ei ole historiograafias selgeks vaieldud, mida Liivimaa kui poliitiline organism endast täpsemalt kujutas. Kaks äärmuslikku vastusevõimalust on sõnastanud baltisaksa ajaloolane Heinz von zur Mühlen oma küsimusega, kas 16. sajandi Liivimaa oli “Staatenbund” või “Ständestaat” – riikide liit või seisuslik riik?

Siinkohal on tarvilik märkida, et niimoodi sõnastatuna on see küsimus ilmselgelt anakronistlik, kuna sedalaadi lähtumine uusaegsest, suveräänsusprintsipiil põhinevast riigimõistest on hiliskeskaja ja varauusaegse poliitilise struktuuri analüüsiks ebasobiv. Eelmodernsed riiklikud moodustised olid mitmetahulised ja keerukad, koondades sageli enda alla erinevatel tingimustel liidetud ning väga erineva integratsiooniastmega seotud osiseid.² Nii on ju Liivimaa puhul veel eraldi probleemiks seotus

---

* Artikkel on valminud sihtfinantseeritava teadusteema SF0180040s08 toetusel. Olen tänu võlgu dr Juhan Kreemile kasulike märkuste ja nõuannete eest.

¹ Ilgvars Misāns, “Wolter von Plettenberg und der livländische Landtag”, *Wolter von Plettenberg und das mittelalterliche Livland*, hrsg. von Norbert Angermann und Ilgvars Misāns, Schriften der Baltischen Historischen Kommission, 7 (Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001), 55–71.

² Vt nt Harald Gustafsson, “The conglomerate state: a perspective on state formation in early modern Europe”, *Scandinavian Journal of History*, 23 (1998), 189–213; John H. Elliott, “A Europe of composite monarchies”, *Past and Present*, 137 (1992), 48–71.

Saksa-Rooma keisririigiga – samast küsimuseasetusest lähtudes võiks ju siis veel uurida, kas kolmanda võimalusena oli Liivimaa hoopis “osa-riik”.³

Samas on H. von zur Mühleni väljapakutud terminid kasulikeks analüütilisteks tööriistadeks, mille liistul saab üle mõõta senised seisukohad Liivimaast kui poliitilisest organismist. Tänapäeva historiograafias tegi sellega algust Poola ajaloolane Jan Kostrzak, kelle arvates on Vana-Liivimaa poliitilist süsteemi vaadeldud liiga palju Preisi orduriigi taustal, mis arenes 15.-16. sajandil tervikliku territoriaalriigi suunas. Selle mõjul on ka Liivimaa puhul liigselt rõhutatud selle poliitilist tervikkust, mistõttu on varasemad uurijad Kostrzaki sõnul olnud “iseäranis lummatud üleliivimaalise maapäeva fenomenist”.⁴

Põhiküsimuseks on aga see, kas maapäeva olemasolu iseenesest viitab Vana-Liivimaa kui terviku arengule ühtse riigi suunas. Seda näivad uskuvat 19. sajandi baltisaksa autorid, kes küll otseselt antud küsimust ei esitanud. Nii rõhutab näiteks õigusajaloolane Friedrich Georg von Bunge maapäeva struktuuri analüüsimisel eelkõige seisuste üleliivimaalist koostööd maapäeva kuuriales, pööramata tähelepanu territoriaalsete huvide – st piiskopkondade ja orduriigi – ning territooriumide seisuste omavahelise koostöö avaldumisele maapäeva institutsiooni raames. Maapäeva tekkimise taustaks oligi Bunge arusaama kohaselt rüütelkondade poliitilise mõju kasv Liivimaa territooriumides ehk nn “territoriaalseisusliku korralduse” kujunemine.⁵ Hilisemad baltisaksa ajaloolased nagu Julius Eckardt ja Axel von Gernet toetasid Bunge teesi teise seisuse tugev-

³ Selle problemaatika kohta vt Manfred Hellmann, “Altlivland und das Reich”, *Felder und Vorfelder russischer Geschichte. Studien zu Ehren von Peter Scheibert*, hrsg. von Inge Auerbach et al. (Freiburg im Breisgau: Rombach, 1985), 61–75; Manfred Hellmann, *Livland und das Reich. Das Problem ihrer gegenseitigen Beziehungen*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte 1989, H. 6 (München: Beck, 1989).

⁴ Jan Kostrzak, “Die Ständeprobleme in Altlivland im 15. Jahrhundert”, *Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preussen und seinen Nachbarländern*, hrsg. von Hartmut Boockmann, Schriften des historischen Kollegs: Kolloquien, 16 (München: Oldenbourg, 1992), 151–158.

⁵ Friedrich Georg von Bunge, *Geschichte des Gerichtswesens und Gerichtsverfahrens in Liv-, Est- und Kurland* (Reval: Kluge, 1874); Friedrich Georg von Bunge, *Geschichtliche Entwicklung der Standesverhältnisse in Liv-, Esth- und Kurland bis zum Jahre 1561*, Forschungen aus dem Gebiete der liv-, esth-, und curländischen Rechtsgeschichte, Beitrag 1 (Dorpat: Kluge, 1838), 80–81.

nemise ning üleliivimaalise koostöö otsustavast mõjust maapäeva kujunemisele.⁶

Baltisakslaste teesi vastu astus 1991. aastal Priit Raudkivi, kes rõhutas Liivimaa ühtsuse asemel selle killustatust, ebastabiilsust ja avatust välismõjudele. Raudkivi väitel tekkisid maapäevad eelkõige maaisandate initsiatiivil, kusjuures eelduseks oli Liivimaa kahe juhtiva jõu – ordu ja peapiiskopi tasakaal. Teise seisuse aktiivsuse kasvu seletab ta nn kuninga mehhanismiga, mis tähendab, et vasallid komplekteeriti maaisanda kaudu. Ka kolmas seisus, linnad, ei aidanud Liivimaa integratsioonile kaasa, vaid oma erihuvidest lähtuvalt hoopis vastandusid teistele poliitilistele jõududele.⁷ Jan Kostrzak nõustub pigem Raudkivi seisukohtadega, sedastades 15. sajandi kohta üldistavalt, et maapäeva näol oli tegemist Liivimaa “väikeriikide” esinduste kogunemisega, kusjuures nendesse esindustesse kuulusid ka seisuste esindajad.⁸

Käesoleva artikli eesmärgiks ongi eelkõige küsida, kas Raudkivi-Kostrzaki tees kehtib ka 16. sajandi puhul, või on Vana-Liivimaa hävingu eelõhtul märgata integratsiooni tugevnemist sel määral, et saaksime rääkida kui mitte rohkemast siis vähemalt ühtse riigi kujunemise algetapist. Seetõttu ei ole artikli eesmärgiks anda diakroonne ülevaade maapäeva arengust alates selle kujunemisest 15. sajandi algul kuni Liivi sõjani, vaid valgustada kitsama ajajärgu näitel mõningaid vähem uuritud või üldse uurimise alt välja jäänud küsimusi, mis avavad uusi perspektiive maapäeva ja selle kaudu Liivimaa riikluse mõistmiseks.

Selleks perioodiks on valitud “Liivimaa suurima ordumeistri” Wolter von Plettenbergi ametiaeg (1494–1535), mis on nii sise- kui välispoliitiliselt Vana-Liivimaa üks sündmusterohkemaid ajajärke ning annab seetõttu hea pildi võimumehhanismide toimimisest erinevates situatsioonides. 15. sajandi lõpp ja 16. sajandi algus möödus Venemaa-konfliktide tähe all, sellega kaasnesid pidevad läbirääkimised naaberriikide Taani, Poola, Leedu ja Rootsiga Moskva-vastase liidu sõlmimiseks. 1510. aastad möödusid mõnevõrra rahulikumalt, ent 1520. aastatel lahvatasid Vana-Liivimaa

⁶ Julius Eckardt, “Der livländische Landtag in seiner historischen Entwicklung”, *Baltische Monatsschrift*, 3 (1861), 38–78, 116–159; Axel von Gernet, *Die Anfänge der livländischen Ritterschaften*, Forschungen zur Geschichte des Baltischen Adels, 2 (Reval: Kluge, 1895); Axel von Gernet, “Der Ursprung des altlivländischen Landtages”, *Baltische Monatsschrift*, 43 (1896), 277–288.

⁷ Priit Raudkivi, *Maapäeva kujunemine. Peatükk Liivimaa 14.-15. sajandi ajaloost* (Tallinn, 1991), 27, 102, 117, 154–156. Teos on 2007. a uuesti välja antud ning uue sissejuhatusega varustatud: Priit Raudkivi, *Vana-Liivimaa maapäev. Ühe keskaegse struktuuri kujunemislugu* (Tallinn: Argo, 2007).

⁸ Samas.

teravad sisevõitlused, mille põhjustasid ühelt poolt peapiiskop Johannes Blankenfeldi tegevus, teisalt aga reformatsiooni saabumine Liivimaale. Vaevalt jõudsid reformatsioonikonfliktid vaibuda, kui Vana-Liivimaad tabas Saare-Lääne vaenus – rahvusvahelise taustaga tüli, mis kasvas üle relvakonfliktiks.⁹

Eri laadi kriisidele lahenduse otsimine aitab valgust heita maapäeva institutsiooni sellistele struktuurasetele eripäradele ja funktsioonidele, mis tavaolukorras ei avaldunud. Teisalt on Plettenbergi-ajastu maapäevade ning ka teiste seisuslike kogunemiste kohta olemas hästi säilinud ja kompaktned allikaline baas.¹⁰ Osalt seetõttu on need üksikud ajaloolased, kes on üleüldse tegelenud Vana-Liivimaa maapäevade hilisema perioodiga, keskendunud just Plettenbergi ajastule.¹¹ Käesoleva töö puhul annab see võimaluse varasema historiograafiaga suhestumiseks.

⁹ Poliitiliste sündmuste kohta vt Vana-Liivimaa ajaloo üldkäsitlusi, nt Leonid Arbusow, *Grundriß der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands* (Riga: Jonck & Poliewsky, 1908), 112 ff; Ernst Seraphim, *Baltische Geschichte im Grundriß* (Reval: Kluge, 1908); *Eesti ajalugu*, toim. Hans Kruus (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1937), II kd. Plettenbergi perioodi kohta vt *Wolter von Plettenberg. Der grösste Ordensmeister Livlands*, hrsg. von Norbert Angermann (Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 1985); *Wolter von Plettenberg und das mittelalterliche Livland*, hrsg. von Norbert Angermann und Ilgvars Misāns, Schriften der Baltischen Historischen Kommission, 7 (Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001); Leonid Arbusow jun., *Wolter von Plettenberg und der Untergang des Deutschen Ordens in Preußen*, Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, Bd. 36, 2. Stück, Nr. 131 (Leipzig: Komm.-Verl. von Rudolf Haupt, 1919). Reformatsioonisündmuste kohta: Leonid Arbusow jun., *Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland*, Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, 3 (Leipzig: Verein für Reformationsgeschichte, 1921); Joachim Kuhles, *Die Reformation in Livland – religiöse, politische und ökonomische Wirkungen*, Hamburger Beiträge zur Geschichte des östlichen Europa, 16 (Hamburg: Kovač, 2007). Saare-Lääne vaenuse kohta Hans Quednau, *Livland im politischen Wollen Herzog Albrechts von Preußen*, Deutschland und der Osten, 12 (Leipzig: Hirzel, 1939); Juhan Kreem, “Valge Daam, Brandenburgi markkrahv Wilhelm ja keskaegse Liivimaa reformikate”, *Läänemaa muuseumi toimetised*, 10 (Haapsalu: Läänemaa Muuseum, 2006), 55–64; Inna Põltsam, *Liivimaa väikelinn varase uusaja lävel. Uurimus Uus-Pärnu ajaloost 16. sajandi esimesel poolel*, Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste Dissertatsioonid, 22 (Tallinn: Tallinna Ülikool, 2008), 212–215.

¹⁰ Periood 1494–1535 on kaetud Liivimaa kõiki seisusepäevi hõlmava allikakoguga *Liivimaa seisustepäevade aktid ja retsessid* ning osaliselt (1494–1510) ka olulisemaid dokumente koondava *Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ürikutekoguga: Akten und Rezesse der livländischen Ständetage*, I–III, hrsg. von Oskar Stavenhagen & Leonid Arbusow (Riga: Deubner, 1907–1938) (edaspidi AR); *Liv-, est- und curländisches Urkundenbuch*, 1/1–12, 2/1–3, hrsg. von Friedrich Georg von Bunge, Hermann Hildebrand, Philipp Schwartz, Leonid Arbusow, August Bulmerincq (Reval, Riga, Moskau: Deubner, 1853–1915) (edaspidi LECUB). Samas periood 1473–1493 on mõlemal allikakogumikul vahele jäänud.

¹¹ Eeskätt Ilgvars Misānsi käsitlused: “Wolter von Plettenberg und der livländische Landtag”; “Organisation und Ablauf der Livländischen Land- und Städtetage”, *Jahr-*

Maapäeva toimumisaegadest ja kokkukutsumisest

Maapäeva toimumise sagedus ja regulaarsus on üheks indikaatoriks, mille abil määrata maapäeva tähtsust Liivimaa poliitilises elus. Et regulaarsete institutsioonide olemasolu on riiklike struktuuride kujunemise üheks eelduseks, oleks Liivimaa territooriumide koostöö viimine kindlale ja stabiilsele institutsionaalsele alusele loonud võimalused Liivimaa edasiseks poliitiliseks integratsiooniks.

Esimene katse muuta üleliivimaalised kogunemised regulaarseks toimus juba 1422. aastal, mil vastu võetud nn “Liivimaa maaseadustik” nägi ette iga-aastase kokkutulemise.¹² Samas jäi sisse seadmata mehhanism, mis taganuks, et maapäevad tõepoolest sellise regulaarsusega toimuma hakkaksid. Maaseadustikus sätestatud konkreetne kokkukutsumise reeglistik andis pigem vastupidise tulemuse. Kuivõrd see nägi ette, et maapäeva aja ja koha määrab Riia peapiiskop kokkuleppel “teiste prelaatide ja harradega”,¹³ ei leidnud maapäev aset n-ö automaatselt, vaid sõltus eelkõige Riia peapiiskopi ja ordumeistri konsensusest. Nagu edaspidised arengud näitasid, oli konsensus maapäeva vajaduse suhtes saavutatav üksnes olukorras, kus peapiiskopi ja ordumeistri vahel valitses võimutasakaal.¹⁴ Kuna maapäev pakkus võistlevatele poliitilistele jõududele teatud mõttes võrdse mänguväljaku, siis nii peapiiskop kui ka ordumeister eelistasid poliitilise ülekaalu tingimustes suruda oma tahet peale teistsuguste võimumehhanismide kaudu. Seetõttu 1422. aastal väljendatud taotlus seada maapäevad regulaarsele alusele ei realiseerunud ning edaspidised kogunemised toimusid ebakorrapäraselt. 1435. aasta maapäeval, mil sõlmiti 6-aastane konföderatsioonileping, regulaarsuse nõuet ei korratud ning maapäeva kokkukutsumine jäi vajadusest sõltuvaks.¹⁵

Järgnevast ajajärgust pole andmeid, et maapäeva oleks uuesti üritatud viia korrapärasele alusele. Ka Plettenbergi perioodil pole maapäeva kokkukutsumise aluseks ajaline regulaarsus, vaid pigem konkreetne vaja-

---

buch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands. Zeitschrift für vergleichende und preußische Landesgeschichte, Bd. 51, Jg. 2005 (München, 2006), 49–62.

¹² AR I 299.15. Vt ka Raudkivi, *Maapäeva kujunemine*, 113.

¹³ “Vortmer umme merer eindracht willen, sekerlikes status und meyner nwt und bequemelicheit desses landes, so synt wy also eyns gewurden, dat alle yar nakomende gemeynliken alle prelaten und herren in dessen landen, bynamen wy erczbischopp, bischope und meister to Liiflande vorgeschreven, to samende komen sullen upp tiid und stede als id denne van uns, erczbischope to Rige vorramende und mit den anderen vorgeschreven prelaten und herren overeyn komende wirt.” AR I 299.15.

¹⁴ Raudkivi, *Maapäeva kujunemine*, 120.

¹⁵ Samas, 135.

dus arutada kogu Liivimaad puudutavaid probleeme. Kui keskmiselt peeti nimetatud perioodil maapäevi veidi sagedamini kui kord kahe aasta jooksul (42 aasta jooksul 27 maapäeva, seega u 0,6 aastas), siis samas esines aastaid, mil peeti koguni kaks maapäeva (1503, 1526, 1530).¹⁶ Kõiki neid kolme aastat võib lugeda kogu perioodi teravaimateks: 1503. aastal peeti keerulisi vaherahuläbirääkimisi Moskva suurvürstiga, 1526. aastal olid haripunkti jõudnud peapiiskop Johannes Blankenfeldi konfliktid Liivimaa seisustega ning 1530. aastal oli vaja reguleerida ordu ja peapiiskopi teravnenud vahetõid. Kahe maapäeva toimumist ühe aasta jooksul võib pidada erandlikuks nähtuseks – teine maapäev kutsuti kokku üksnes siis, kui eelmisel maapäeval arutluse all olnud kogu Liivimaad puudutav oluline küsimus ei leidnud lõplikku lahendust. 1503. aastal oli vaja seisuste kinnitust muutunud rahulepingu tingimustele, 1526. aastal ilmnisid pärast esimest maapäeva Blankenfeldi osas uued asjaolud (arvatav reetmine) ning 1530. aastal ei suudetud ordu ja peapiiskopi vahelist konflikti esimesel korral lahendada.

Pikemaid kui kolmeaastaseid pause kahe maapäeva vahel oli kokku neli: 1508–1512 (48 kuud), 1526–1530 (44 kuud), 1495–1498 (39 kuud) ja 1504–1507 (36 kuud). Kui pausi 1526–30 võib seletada ordu ja peapiiskopi vahelise tasakaalu kadumisega, siis ülejäänud perioodidel ei kutsutud maapäeva kokku ilmselt seetõttu, et puudusid ühist arutelu ja otsust vajavad teravad probleemid. Eriti rahulikult möödus ajavahemik 1505–1511, mil peeti kokku üksnes kaks maapäeva. Nendegi ajendiks ei olnud Liivimaa-sisese olukorra teravnemine, vaid välispoliitilised probleemid: kokku koguneti 1507. ja 1508. aastal, et arutada rahu pikendamist Moskvaga.

Samuti ei olnud kindlat kuupäeva või aastaaega, mil maapäev kokku kutsuti. Maapäeva toimumise aastaajana eelistati talve (jaanuarist märtsini kokku kaksteist korda) või suve (juunist augustini samuti kaksteist korda), kujuures sobivaimateks kuudeks peeti juulit (seitse korda) ja jaanuari (kuus korda). Kordagi ei peetud maapäeva aprillis, novembris ega detsembris. Sellise üldjaotuse põhjuseks oli teede läbipääsetavus: kokku oli võimalik tulla talvel korraliku lumekatte olemasolul või suvel pärast kevadist teedelagunemist.¹⁷

Maapäevade kestus ei olnud kindlaks määratud, ilmselt sõltus see arutatavate küsimuste hulgast ning sellest, kui kiiresti konsensusele jõuti. Lühi-

¹⁶ Edaspidi tähistatud 1503 (I) ja 1503 (II) jne.

¹⁷ Mitmel korral määrati maapäeva aeg vastavalt ilmastikule: “esimese talveteega” (“mit dem ersten schlittenwege” AR III 327.3) või “esimese rohuga” (“tom negestkumftigen landesdage, zo mit dem ersten grase sal boramet und angesettet werden” AR III 301.59).

mad maapäevad kestsid vaid kolm päeva (1495, 1503 (I), 1512), pikimad seevastu kuni kaks nädalat (1530 (II) - kolmteist päeva, 1534 – neliteist päeva). Näib, et pika maapäeva puhul oli probleemiks mõnede osalejate lahkumine enne lõppu. 1516. aasta maapäeva eel esitatud artiklites hoiatasid ordumeister ja peapiiskop, et arutatavate küsimuste rohkuse tõttu kestab maapäev vähemalt kümme päeva ning manitsesid kõiki lõpuni kohale jääma.¹⁸

Sarnaselt Saksa-Rooma keisririigi riigipäevaga¹⁹ ei olnud ka Liivimaa maapäeval kindlalt paika pandud toimumiskohta, vaid see jäi eelkõige ordumeistri ja peapiiskopi kokkuleppe küsimuseks. Siiski oli 15. sajandil kujunenud välja traditsioon koguneda väikelinnadesse Vana-Liivimaa südames – Valgasse, Valmierasse või Võndu, kust oli Liivimaa äärmiste piirideni ligikaudselt võrdne maa. 1495. aastal nähti Valgat kui “vana kombe kohast” kogunemisaika ning käesolevas artiklis vaadeldava perioodi kolm esimest maapäeva peetigi seal.²⁰ Seevastu alates 1501. aastast koguneti alati Valmierasse. Ainsaks erandiks on 1534. aasta maapäev, mis peeti Viljandis. Seega näib, et Valmiera sobivuse osas jõudsid peapiiskop ja ordumeister 16. sajandil konsensusele. Valmieras kujunesid välja kindlad nõupidamisruumid (raesaal, kirik, gildituba jne) ning arvatavasti ka majutuskohad.²¹

Maapäevade toimumise ebaregulaarsus suurendas selle poliitilise võimu kaalu, kelle pädevuses oli selle kokkukutsumine. Kui heidame võrdleva pilgu Saksa-Rooma keisririigi vürstlikele territooriumidele, siis seal kuulus territoriaalpäeva²² kokkukutsumine maaisanda ülimums-õiguste (*Hoheitsrechte*) hulka.²³ Vaimulikes vürstiriikides (mis olid Lii-

¹⁸ AR III 66.

¹⁹ 16. sajandi I poolel toimusid Saksa-Rooma keisririigi riigipäevad Augsburgis, Kölnis, Konstanzis, Trieris, Wormsis, Nürnbergis, Speyeris ja Regensburgis. Alates 1594. a etableerus kokkusaamiskohana Regensburg.

²⁰ “[...] und de landsdach sall geschen tom Walcke, angesen dat van oldingen gemenlicken landsdage tomme Walcke gehalten sziin.” AR I 2.4.

²¹ Maapäevade igapäevaelu kohta vt Misäns, “Organisation und Ablauf”, 54–59.

²² Kasutan terminit “territoriaalpäev” ühe vürstiriigi siseses seisusliku kogunemise (Saksamaa puhul vastab see “maapäevale” (*Landtag*) ja Liivimaa puhul “meespäevale” (*Manntag*)) tähistamiseks, et eristada seda mitme vürstiriigi ühisest kogunemisest (Saksamaa “riigipäev” (*Reichstag*), Liivimaa “maapäev” (*Landtag*)). Liivimaa piiskopkondade meespäevadel, mis olid algselt vasallidest koosneva meeskohtu kogunemised, hakkasid alates 14. sajandi lõpust osalema ka teised territoriaalsesused (Riias ja Saare-Läänes kapiitel, Tartus kapiitel ja linn), mis läbi nad muutusid Saksa vürstiriikide maapäevade sarnasteks institutsioonideks. Vt Gernet, *Die Anfänge der livländischen Ritterschaften*, 20–22.

²³ Vt Siegfried Bachmann, *Die Landstände des Hochstifts Bamberg. Ein Beitrag zur territorialen Verfassungsgeschichte* (Bamberg: Histor. Verein, 1962); Georg von Below, *Die landständische Verfassung in Jülich und Berg* (Düsseldorf 1885–1891; Neudruck

vimaa piiskopkondade analoogiks) oli piiskop siiski seotud toomkapiitli konsensusega. Nii on näiteks Bambergi piiskopkonnas olnud juhtumeid, kus kapiitel on keeldunud nõusolekut andmast ning territoriaalpäev on ära jäänud. Sageli nõudis kapiitel aga ise territoriaalpäeva toimumist.²⁴ Juhul kui maaisand keeldus, võis isegi juhtuda, et kapiitel koos teiste seisustega kutsus ise territoriaalpäeva kokku.²⁵ Territoriaalpäeva kokkukutsumist seisuste poolt võib siiski pidada harvaks erandiks, mis oli tingitud õiguspõhimõtete rikkumisest maaisanda poolt. Normaalses õigussituatsioonis kuulus seisuste kokkukutsumise õigus ja kohustus vaieldamatult maaisandale. Liivimaa piiskopkondades pole teada juhtumeid, kus territoriaalpäev oleks kogunenud seisuste kutsel, küll aga on tõendeid sellest, et seisused avaldasid maaisandale survet kogunemise korraldamiseks. Nii näiteks teatas 1519. aastal Saare-Lääne piiskop, et kutsub “vasallide palvel ja tungival nõudmisel ning kapiitli ja austatud nõukogu tahtel ja loal kõik

---

Aalen: Scientia Verl., 1965); Gabriele Greindl, *Untersuchungen zur bayerischen Ständerversammlung im 16. Jahrhundert. Organisation, Aufgaben und die Rolle der adeligen Korporation*, Miscellanea Bavarica Monacensia, 121 (München: Stadtarchiv, 1983); Karl von Hegel, *Geschichte der mecklenburgischen Landstände bis zum Jahr 1555* (Rostock: Adler, 1856; Neudruck Aalen: Scientia Verl., 1968); Berthold Jäger, *Das geistliche Fürstentum Fulda in der Frühen Neuzeit: Landesherrschaft, Landstände und fürstliche Verwaltung*, Schriften des Hessischen Landesamtes für geschichtliche Landeskunde, 39 (Marburg: Elwert, 1986); Hermann Krause, *System der landständischen Verfassung Mecklenburgs in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Rostocker Abhandlungen, 2 (Rostock: Hinstorff, 1927); Klaus Köhle, *Landesherr und Landstände in der Oberpfalz von 1400–1583. Sozialstruktur und politische Repräsentanz eines frühneuzeitlichen Territoriums*, Miscellanea Bavarica Monacensia, 16 (München: Stadtarchiv, 1969); Uwe Müller, *Die ständische Vertretung in den fränkischen Markgraftümern in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Schriften des Zentralinstituts für fränkische Landeskunde und allgemeine Regionalforschung an der Universität Erlangen-Nürnberg, 24 (Neustadt an der Aisch: Degener, 1984); Armgard von Reden, *Landständische Verfassung und fürstliches Regiment in Sachsen-Lauenburg (1543–1689)*, Veröffentlichungen des Max-Planck Instituts für Geschichte, 41 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1974); Nico Sapper, *Die Schwäbisch-Österreichischen Landstände und Landtage im 16. Jahrhundert*, Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde, 6 (Stuttgart: Müller & Gräff, 1965); Ernst Schubert, *Die Landstände des Hochstifts Würzburg*, Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte, Reihe IX, 23 (Würzburg: Schöningh, 1967); Dieter Kurt Gustav Speck-Nagel, *Die vorderösterreichischen Landstände im 15. und 16. Jahrhundert. Teil 1. Zu Geschichte, Institution und Wirkungsbereich der Landstände in Elsaß, Sundgau, Breisgau und Schwarzwald. Teil 2. Materialsammlung der Land- und Ausschußtage* (1991); Rainer Walz, *Stände und frühmoderner Staat. Die Landstände von Jülich-Berg im 16. und 17. Jahrhundert*, Bergische Forschungen, 17 (Neustadt an der Aisch: Ph. C. W. Schmidt, 1982).

²⁴ Bachmann, *Die Landstände des Hochstifts Bamberg*, 112.

²⁵ Jäger, *Das geistliche Fürstentum Fulda*, 209.

selle maa härrad ja seisused üldisele meespäevale (*gemeine mandach*)”.²⁶ Nii Saare-Lääne piiskopkonnas kui ka Riia peapiiskopkonnas viis seisuste surve selleni, et maaisandad loobusid õigusest kutsuda meespäev kokku oma äranägemise järgi vastavalt vajadusele ning määrasid 1524. aasta privilegidekirjadega kindlaks, et meespäevad hakkavad edaspidi toimuma üks kord aastas.²⁷

Vana-Liivimaa kui terviku tasandil oli olukord mõistagi keerulisem, sest ühendava süserääni puudumise tingimustes tuli leida tasakaal ordumeistri ja peapiiskopi vahel, kes kumbki ei tunnustanud teise pretensioone Liivimaa esivõimu staatusele. 1422. aasta maaseadustikuga Riia peapiiskopile antud juhtiv roll maapäeva kokkukutsumisel, mis võis kajastada arusaama peapiiskopi kui kirikliku supremaadi vaimsest liidrisisundist Liivimaa ühistes asjades, ei olnud seetõttu kooskõlas Liivimaal valitsevate jõudude vahekorraga. 15. sajandi maapäevade analüüs näitabki, et maapäevade kokkukutsumise tegelik mehhanism oli vastavuses just reaalsete jõuvahekordadega, mitte 1422. aasta jaanuaris kokkulepituga. Juba 1422. aasta augusti maapäeva määramisel pole märki peapiiskopi juhtivast rollist, vaid selle kokkukutsumise otsustasid retsessi andmetel ordumeister ja peapiiskop ühiselt, saades selleks nõusoleku ka Tartu piiskopilt.²⁸ Ka edaspidi määrasid maapäeva toimumise enamasti ordumeister ja peapiiskop koos,²⁹ kaasates sageli teisi maaisandaid ja ka seisusi.³⁰ Samuti on mõnel korral kogunemise initsiaatori rollis ordumeister ilma peapiiskopita,³¹ ent mitte kordagi peapiiskop ilma ordumeistrita.

Seega kajastus jõudude tegelik vahekord ka maapäeva kokkukutsumise sümbolises aktis. On ju selge, et tegemist ei olnud üksnes staatuse-

²⁶ AR III 96.

²⁷ AR III 162. 9; 169. 3. Seisuste ja maaisandate konfliktide kohta Liivimaa piiskopkondades vt ka Pärtel Piirimäe, “Riik, maaisandad ja seisused. Varauusaegsete võimustruktuuride kujunemisest Vana-Liivimaa piiskopkondades”, *Kleio. Ajaloo Ajakiri*, 3 (13) (1995), 16–25; Pärtel Piirimäe, “Ständischer Dualismus und territoriale Verselbstständigung. Über die Verfassung des Bistums Dorpat im letzten Jahrhundert Alt-Livlands”, *Zur Geschichte der Deutschen in Dorpat*, hrsg. von Helmut Piirimäe & Claus Sommerhage (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998), 38–61.

²⁸ AR I 307.

²⁹ Ordumeister ja peapiiskop on märgitud allikates maapäeva kokkukutsujatena: 1435. a (AR I 415), 1436. a (AR I 416), 1438. a september (AR I 440) ja 1454. a juuni (AR I 567) 1424. a oktoober (AR I 338) ordumeister koos Tartu piiskopi ja teiste prelaatidega,

³⁰ 1439. a aprilli maapäeva kutsusid kokku prelaadid, ordumeister, käsknikud, vasallid ja linnad (AR I 446), 1452. a ordumeister, käsknikud, peapiiskop ja Riia rüütelkond (AR I 539).

³¹ 1424. a maapäeva kutsusid kokku “ordumeister koos Tartu piiskopi ja teiste prelaatidega” (AR I 338), 1456. a maapäeva ordumeister üksi (AR I 607).

küsimusega, vaid kokkukutsumisõigusega kaasnesid ka olulised poliitilised eelised. Maapäeva kokkukutsumisega või mittekokkukutsumisega oli võimalik sündmuste käiku endale sobivalt suunata. Seetõttu tingisid poliitilised realiteedid tavaõigusliku normi kujunemise, mis kaalus üles varasema õigusliku kokkuleppe.

15. sajandil välja kujunenud tavaõiguslikust normist lähtuti ka Wolter von Plettenbergi perioodil. Aastatel 1495–1523 kutsusid kõik maapäevad kokku peapiiskop ja ordumeister üheskoos. Enamike maapäevade retsesside alguses on sellekohane standardvormel “peapiiskopi ja ordumeistri määratud ja kokku kutsutud”,³² sama vormel esineb ka ordumeistri kutses Tallinnale.³³

Taolise vormeli olemasolu retsessis või kutses ei anna siiski informatsiooni selle kohta, kellele kuulus maapäeva kokkukutsumise tegelik initsiatiiv. Kahjuks ei ole säilinud ordumeistri ja peapiiskopi kirjavahetust, mis annaks sellele probleemile kindlama lahenduse. Kaudsete allikate põhjal võib mitme maapäeva puhul väita, et üleliivimaa kogunemise algatas tegelikult ordu.³⁴ Kõigil nendel juhtudel on tegemist maapäevadega, mille põhiülesandeks oli välispoliitiliste probleemide arutelu. Liivimaa poliitika kujundamisel selles valdkonnas oli ordu juhtroll vaieldamatu. Seevastu pole andmeid ordu suuremast initsiatiivist Liivimaa üldise elukorralduse reguleerimisel ning võib oletada, et selles osas oli ordumeistri ja peapiiskopi positsioon võrdne.

³² 1498. a maapäeva retsess: peapiiskopi ja ordumeistri poolt “bestemmet” (AR III 10), 1499. a peapiiskopi ja ordumeistri poolt “vorschryven” (AR III 12); 1501. a määrajateks peapiiskop ja ordumeister teiste prelaatide konsensusega (AR III 15); 1503. a (AR III 21), 1507. a (AR III 35), 1508. a (AR III 38.1), 1512. a (AR III 53.1), 1513. a (AR III 54.1), 1514. a (AR III 57.2), 1516. a (AR III 66), 1520. a (AR III 99), 1522. a (AR III 133) ja 1526. a juunis (AR III 237.1) peapiiskop ja ordumeister koos.

³³ Ordumeister Tallinna linnale 21.03.1495: maapäev on tema ja peapiiskopi poolt “angesetzt” (LECUB 2/1. Nr. 153); 31.05.1498: “mit rade des allerwerdigsten heren ertz-bischops tho Righa, allir erwerdigen prelaten und unszer gebeidigere enen gemeinen landesdagh hoge van noden dirkant, verramet und [...] tom Walke to holdende bestimmt und verschreven” (LECUB 2/1. Nr. 681).

³⁴ Näiteks 1500. a detsembris teatas Plettenberg Saksa ordu kõrgmeistrile, et Liivimaa ordukapiitel otsustas kokku kutsuda maapäeva, et arutada liidu sõlmimist Leeduga Moskva vastu (LECUB 2/1. Nr. 1072). 1503. a jaanuari maapäeva algatajaks oli tõenäoliselt samuti ordu, sest ordumeistri kaudu toimus suhtlemine Poola kuningaga (AR III 21.7). Sama aasta mais nimetas Plettenberg ordut taas maapäeva kokkukutsujaks, kirjutades kõrgmeistrile, et “me oleme selle maa prelaadid ja nõunikud enda juurde Valmierasse kutsunud” (LECUB 2/2. Nr. 496).

Ordu ja peapiiskopi tasakaal maapäeva kokkukutsumisel läks kaotsi 1525. aastal.³⁵ Ordumeister Plettenberg püüdis lahendada peapiiskop Johannes Blankenfeldi konflikte Tartu ja Riia seisustega ning kutsus 1525. aastal piiskopid koos kapiitlite ja rüütelkondadega Ronneburgi, et nendevahelised tülid reguleerida.³⁶ Peapiiskop polnud aga üleliivimaalistest kogunemistest huvitatud, sest 1524. aasta Tallinna liitu meenutades kartis ta taas vähemusse jääda. Seetõttu ei ilmunud ta Ronneburgi ning keeldus tulemast ka maapäevale. Piiskopi kõrvalehoidmises võib näha taotlust muuta maapäev õigustühiseks. Plettenberg ilmselt küll pelgas maapäeva võimalikku läbikukkumist, ent kutsus selle ikkagi üksi kokku. Kõigile seisustele kirjutas ta 25. mail, et maapäev toimub ilma peapiiskopita, kes saadab Ronneburgist vaid oma saadiku.³⁷ Peapiiskopile endale saatis ordumeister viisaka kirja, milles teatas, et ta oleks tõesti tahtnud näha, et peapiiskop "...vana kombe ja harjumuse kohaselt selle kogunemise koos meiega määranud ja kokkukutsunud oleks". Selles, et ordu nüüd häda sunnil maapäeva üksi kokku kutsus, palus ta mitte näha uuendust ja vana tava muutmist.³⁸

Ometigi muutis see senist "vana tava" märgatavalt. Blankenfeldi kõrvalehoidmistaktika andis Plettenbergile 1525. aastal esmakordselt võimaluse maapäeva korraldamine enda kätte võtta ning edaspidi õnnestus tal paljude maapäevade puhul see oluline funktsioon säilitada. Perioodil 1525–1534 toimunud kaheksast maapäevast nelja (1525, 1526 märts, 1530 veebruar, 1533) algatajaks ja kokkukutsujaks oli ordumeister ainuisikuliselt. 1530. aasta juuli maapäeva kokkukutsujatena on nimetatud ordumeistrit ja Tartu piiskoppi ühiselt – Tartu piiskopi algatus tulenes tema ja Saare-Lääne piiskopi vahendajarollist Riia koadjuutoritüüls.

Kolme maapäeva puhul on ordumeistri kõrval siiski nimetatud ka Riia peapiiskoppi. 1526. aasta juunis, kui maapäeva põhjuseks oli peapiiskopi alistumislepung, olid retsessis kokkukutsujatena kirjas mõlemad.³⁹ Ka 1532. aastal, mil arutati peamiselt Liivimaa sisekorralduse küsimusi, määrasid maapäeva ordumeister ja peapiiskop ühiselt.⁴⁰ 1534. aasta Viljandi maa-

³⁵ Plettenbergi varasemate katsete kohta maapäeva oma kontrolli alla saada vt Misäns, "Plettenberg und der livländische Landtag", 59–65.

³⁶ Arbusow, *Die Einführung der Reformation*, 356.

³⁷ AR III 195, 196, 198.

³⁸ "[...] na older wiesze und gewonheit den szelvigen dach mith uns bestimpt und vorschreven hadden." AR III 197.

³⁹ AR III 237. 1.

⁴⁰ AR III 295.

päeva puhul olid kogunemise algatajateks ordumeister ja Tartu piiskop, kes küsisid selleks peapiiskopi nõusolekut.⁴¹

Kokkuvõttes tuleb nentida, et Liivimaa maapäeva määramisel ja kokkukutsumisel mängis olulisimat rolli ordumeister, ehkki seda õigusaktides ei fikseeritud. Kuni 1525. aastani pidi ta maapäeva korraldamise alati peapiiskopiga kooskõlastama. Alates 1525. aasta maapäevast aga tugevnes ordumeistri positsioon peapiiskopi suhtes ning mitmel korral kutsus ta maapäeva üksi kokku. Peapiiskopi võimu nõrgenemisele viitab ka asjaolu, et mitmel korral leppis ordumeister enne kokku Tartu piiskopiga ning alles seejärel kooskõlastas peapiiskopiga.

Ordumeistril ei õnnestunud siiski oma juhtpositsiooni õiguslikult fikseerida ning tavaõigusena jäi püsima konsensusnõue peapiiskopiga. 1530. aasta veebruaris andsid peapiiskopi saadikud selgelt mõista, et peapiiskop eeldab uue maapäeva aja ja koha kindlaksmääramisel kaasaráakimisõigust.⁴² Nii jäi ebamäärasus ja selgusetus maapäeva kokkukutsumisel püsima.

Kuidas kutsusid maapäeva korraldajad kohale ülejäänud maaisandad ja seisused? Kutsumisprotseduuri reguleeriti õiguslikult 1495. aasta maapäeval. Nimelt leppisid maaisandad ja seisused kokku, et Riia peapiiskop kutsub kohale “oma” prelaadid, ordumeister “oma” ordukäsknikud ja -vasallid, rüütelkonnad ja linnad.⁴³ Selline protseduur lähtus kummagi võimu hierarhilisest positsioonist – peapiiskop kui kõrgeim kirikupea kutsus kohale piiskoplikud territooriumid, ordumeister oma territooriumi seisused. Kokkukutsumise korralduses torkab silma stiftide seisuste mainimata jätmine, mis kinnitab kuninga-mehhanismi⁴⁴ olemasolu – iga piiskop komplekteeris oma territooriumi esinduse ise. Asjaolu, et territoriaalseisused ei saanud maapäeva kutset otse korraldajatelt, vaid oma maaisanda kaudu, on üks kinnitusi sellele, et maapäeva vaadeldi eelkõige vürstiriikide kogunemisena. Seisused olid maapäeval kui maaisanda kaaskond territooriumi esinduse raames, mitte kui osa oma Liivimaa seisusekaaslaste esindusest.

Aastatel 1495–1535 toimunud maapäevade allikad kinnitavad sellise kutsumisprotseduuri realiseerumist. Kõige rohkem on säilinud ordu-

⁴¹ AR III 327.3.

⁴² AR III 272.19.

⁴³ “Item van deme landsdage tho holdende sziin sze samptlick averengekamen, dat en here ertzebischopp tho Rige szall sziine prelaten und de here mester tho Liifflande sziine gebedegers, ritterschopp und manschop, rede und stede vorschryven [...]” AR III 2.4.

⁴⁴ Raudkivi, *Maapäeva kujunemine*, 117.

meistri kutseid Tallinna linnale,⁴⁵ ent ka näiteks üks peapiiskopi kutse Saare-Lääne piiskopile.⁴⁶ Kahjuks ei ole ei *Aktide ja retsesside* ega *Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ürikutekogu* koostajatel õnnestunud leida piiskoppide kutseid oma seisustele.

Võimalikult suurearvulise osavõtu eelduseks oli kutsete õigeaegne kättesaamine, mis võimaldas teha kõiki vajalikke ettevalmistusi. Ordumeister saatis kutse Tallinnale tavaliselt neli kuni viis nädalat enne maapäeva algust, minimaalseks etteteatamisajaks oli kaks nädalat. Prelaatidele teatati maapäevast veelgi varem. 1520. aastal vabandas Saare-Lääne piiskop oma puudumist maapäevalt sellega, et ta ei jõua valmistuda pikaks ja halvaks teeks, sest talle olevat maapäevast ainult kuus nädalat ette teatatud. Ta lisas, et “vanasti oli kombeks kaksteist või minimaalselt kümme nädalat enne anda prelaatidele teada korraldatava maapäeva toimumise aeg”.⁴⁷

Maapäeva struktuurist ja protseduurist

Seisuslike esinduste põhistruktuur peegeldas otseselt kogu keskaegse ühiskonna struktuuri – selle aluseks oli inimeste kuulumine ühelt poolt sotsiaalsesse ja poliitilisse seisusesse ja teisalt läänisuhtel baseeruvasse feodaalsesse hierarhiasse. Nii oli ka maapäeva struktuur oma olemuselt seisuslik-hierarhiline: maapäeval osalejad ei viibinud maapäeval üksikisikutena, vaid oma seisusliku grupeeringu esindajatena, olles samaaegselt truudussuhte läbi seotud oma lääniisandaga. Tavalises territoriaalses seisuslikus esinduses on seeläbi kaks poolt: maaisand ja temale vastanduv “maa”, mida esindasid, või pigem, Otto Brunneri tuntud vormelit kasutades⁴⁸ – milleks “olid” seisused. Kõikjal Euroopas jaotusid maapäeval osalejad vastavalt seisustele kuuriatesse.⁴⁹

Seisusliku esinduse struktuurist lähtus ka selle töökorraldus. Üldjuhul määras maaisand kui feodaalse hierarhia tipp ja territooriumi poliitika juhtiv, aktiivsem pool kindlaks maapäeva toimumise, kutsus selle kokku

⁴⁵ 1498 (LECUB 2/1. Nr. 681), 1504 (LECUB 2/2. Nr. 651), 1532 (AR III 291).

⁴⁶ 1520 (AR III 99).

⁴⁷ AR III 101.8.

⁴⁸ Otto Brunner, *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter* (Unveränd. reprografischer Nachdruck d. 5. Aufl. Wien, 1965. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1984).

⁴⁹ Just kuriaalse jaotuse baasil eristas O. Hintze kaht seisusliku esinduse põhitüüpi: Otto Hintze, “Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes” (1930), Otto Hintze, *Staat und Verfassung. Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Verfassungsgeschichte*, hrsg. von Fritz Hartung (Leipzig: Koehler & Amelang, 1941), 110–129.

ja juhtis läbirääkimisi. Vastavalt seisuslikule jaotusele peeti põhilised läbirääkimised kuuriates, tulemused kanti ette plenaaristungil, kus võeti ka vastu lõplikud otsused.

Sellisele skeemile vastasid põhimõtteliselt Liivimaa piiskopkondade territoriaalpäevad. Ka maapäeva struktuur sarnanes sellega oma põhisosas, ent oli Liivimaa keerulisest poliitilisest süsteemist tingituna siiski mõnevõrra komplitseeritum. Järgnevalt vaatlengi lähemalt Liivimaa maapäeva protseduuri alates propositsioonide esitamisest kuni otsuseni jõudmiseni.

Liivimaa maapäeva korraldus kujunes tavaõiguslikult, toetudes senisele õigustraditsioonile ning arvatavasti ka territoriaalsete seisuslike esinduste eeskujule. Seetõttu pole selle uurimisel võimalik toetuda õiguslikele aktidele. Nii Fr. G. v. Bunge⁵⁰ kui ka teda paljuski kopeeriv J. Eckardt⁵¹ kirjeldavad maapäeva korraldust 1562. aasta Radziwilli memoriaali põhjal.⁵² See kirjeldab Liivimaa maapäeva töökorraldust järgmiselt: Liivimaa seisused kutsuti kokku ordumeistri kantsleri poolt, kes tervitas esimesel istungil kohaletulnuid ja tänas neid osalemise eest. Seejärel luges ta ette kogunemisel arutatavad punktid (artiklid) ning andis igale seisusele neist ühe eksemplari. Järgnesid läbirääkimised kuuriates ning lõpuks taas ühisisitung, kus pärast seisuste arvamuste esitamist langetati otsus.⁵³ Radziwilli memoriaali järgi oli Liivimaal neli kuuriat, mille koosseis oli alljärgnev:

- 1) peapiiskop, Tartu, Saare-Lääne, Kuramaa ja Tallinna piiskopid ja abtid (Kärkna ja Padise)⁵⁴
- 2) ordumeister, käsknikud ja orduvennad⁵⁵

⁵⁰ Bunge, *Geschichtliche Entwicklung*.

⁵¹ Eckardt, "Der livländische Landtag".

⁵² Tegemist on Liivimaa seisuste poolt 1562. a koostatud ladinakeelse aruandega, mis esitati vürst Radziwillile, kui see tahtis maapäeva kokku kutsuda. Avaldanud Bunge, *Geschichtliche Entwicklung*, 97–98.

⁵³ "Postea articuli proponi solebant de quibus in comicijs deliberandum erat, quibus auditis exemplar illorum singulis Ordinibus dabatur, quibus bene perpensis et deliberatis stato die conueniebant omnes, ac, suffragijs collectis, id quod ex usu et vtilitate Reipubl. facere videbatur constituerunt [...]" Samas.

⁵⁴ "In deliberationibus autem et suffragijs colligendis, is obseruabatur Ordo, Vt Archiepiscopus cum Episcopis Dorptano, Oziliensi, Curioniensi, et Reualiensi adiunctis sibi abbatibus Valkena et Padis vnum statum representarent, ac in vnum sua consilia redigerent [...]" Samas.

⁵⁵ "Proximum locum sibi vendicabat Reuerendus Dominus Magister cum conceptoribus et ordinis sui fratribus, qui cum constituerunt alterum gradum in simul consilium suum exposuerunt [...]" Samas.

- 3) aadel, stifti- ja ordunõunikud⁵⁶
 4) linnad, kellele lisandusid linnusefoogtid⁵⁷

Toetumist maapäeva korralduse kirjeldamisel ainuüksi Radziwilli memoriaalile ei saa siiski pidada õigustatuks. Esiteks ei olnud memoriaali puhul tegemist kokkuvõttega Liivimaa viimaste maapäevade tegelikust korraldusest, vaid pigem normatiivse dokumendiga, mis seati uutele võimudele eeskujuks: see oli Liivimaa seisuste esindajate arusaam sellest, kuidas legitiimne maapäev *pidi* välja nägema. See normipärane ettekujutus ei vastanud aga üks-üheselt 16. sajandi tegelikkusele. Näiteks olid linnade kuuria liikmetena nimetatud Riia, Tartu, Tallinn, Pärnu, Võnnu, Valmiera, Narva, Viljandi ja Koknese, ehkki tegelikult olid maapäevaõiguslikud vaid kolm esimest.⁵⁸ Memoriaalis on unustatud mainida ka kapiitlite esindajate osavõttu – ilmselt loeti neid piiskopi kaaskonna osaks. Kahtlusi tekitab ka Padise ja Kärkna abtide nimetamine maapäeva liikmetena, sest nad ei esine 16. sajandi maapäevade allikates kordagi. Samuti pole teistes allikates mingit informatsiooni linnusefoogtide osalemise kohta linnade kuuria istungil.

Teiseks tähendab 1562. aasta kirjelduse ülekandmine Liivimaa maapäeva institutsioonile tervikuna, et maapäeva institutsiooni nähakse staatilise, mittemuutuvana. Tõsi, põhijoontes olid 15.-16. sajandi maapäevad küllaltki sarnased. Siiski ei saa vaadata mööda olulistest muutustest. Ühte neist, maapäeva kokkukutsumist, vaatlesime eelnevalt. Memoriaalis oli maapäeva kokkukutsujana märgitud ordu, aga seda ei saa üle kanda kogu 16. sajandile, sest ordu omandas selle funktsiooni järk-järgult alles sajandi teisel veerandil.

Usaldusväärsema informatsiooni saamiseks tuleb seega pöörduda maapäevade endi poole, analüüsides võrdlevalt nende tegelikku töökorraldust. Retsessid annavad küllaltki palju informatsiooni üldkogunemiste ning linnade kuuria läbirääkimiste kohta; vähem andmeid on neist läbi-

⁵⁶ “Tertium locum obtinuit Nobilitas totius Liucioniae, quibus consiliarij principum tanquam indigenae et nutricij huius prouinciae coniuncti erant, qui etiam collectis votis suum consilium protulerunt in medium [...]” Samas.

⁵⁷ “Postremum gradum obtinuerunt Ciuitates, Riga, Dorpata, Reualia, Pernouia, Wendena, Wolmaria, Naruia, Velina, Kokenhusia, in quarum suffragia ibant alij perfecti castellorum.” Samas.

⁵⁸ Ka Bunge ei pea neid maapäevaõiguslikeks. Talle vaidleb osaliselt vastu Eckardt, kes peab Pärnut ekslikult maapäevaõiguslikuks (Eckardt, “Der livländische Landtag”, 52). Tegelikult Pärnu küll osales üksikute maapäevadel, ent ainult selleks, et oma privaatasju teiste linnadega arutada. Näiteks 1498. a palus ordumeister spetsiaalselt, et linnad lubaksid Pärnul osaleda nende kuuria istungil (AR III 10).

rääkimistest, kus linnad ei osalenud. Vana-Liivimaa maapäeva käigust üldise ettekujutuse saamiseks vaatleme esmalt näitena 1498. aasta maapäeva. Tegemist on suhteliselt lühikese kogunemisega (kõigest 4 päeva), mis seetõttu on küllaltki hästi jälgitav.⁵⁹

1498. aasta maapäeva kokkukutsumise ajendiks ja põhiteemaks oli kaitseotstarbelise maksu sisseseadmine, et astuda vastu kasvavale Vene ohule. Teema poolest oli tegemist klassikaliste varauusaegsete finantseerimisläbirääkimistega, kus maaisand (siin selles rollis kaitse eest vastutav ordumeister) vajas seisuste finantsilist toetust teatud eesmärgi (enamasti välispoliitilise) täitmiseks. Sellelaadilised läbirääkimised toimusid Saksamaa territooriumides küllaltki sageli. Järgnevalt näeme, millises vormis peeti taolisi kõnelusi üleliivimaalisel maapäeval.

Esimese päeva – teisipäeva, 3. juuli – varahommikul pärast missat toimus kirikus “ordumeistri poole” kõigi osalejate üldkogunemine, kus peapiiskop andis teada kogunemise põhjuse: Vene sõjalise ohu järsk kasv.⁶⁰ Seejärel esitas ta arutatavad päevakorrapunktid: “Pärast pikki läbirääkimisi ja arutelu on härrad otsustanud, et ainsaks võimaluseks end kaitsta on palgasõdurite värbamine, selleks on vaja sisse seada uus kaitsemaks. Nende ettepanek on, et seisused arutaksid ettepanekut järgmiselt: prelaadid omaette, vasallid omaette, niisamuti linnad. Sellele lisaks peavad kõik külastama oma isandat ja temaga asja arutama. Arutelu tulemusel kujunenud seisukoht (*guden radt*) tuleb esitada järgmisel varahommikul kell seitse samas kirikus.”⁶¹

Samal päeval pärast lõunat leidsidki aset seisuste nõupidamised (terminit “kuuria” ei kasutata): prelaadid, ordumeister koos käsknikega, vasallid ja linnad. Allikates on andmeid vaid läbirääkimiste kohta linnade kuurias. Esmalt arutasid linnad maaisandate propositiooni ning leidsid, et uus maks pole kooskõlas linnade privileegidega. Otsustati jätkata küll palgasõdurite ülalpidamist linnades, ent mitte nõustuda maksuga.⁶² Seejärel kasutasid linnad võimalust arutada omavahelisi küsimusi.⁶³

Tõenäoliselt õhtul kogunesid seisused vastavalt korraldusele territooriumide kaupa. Linnade kohta on olemas ka vastav allikaline kinnitus: linnad andsid järgmisel hommikul kell seitse maaisandaga kohtumise tulemustest üksteisele aru. Maaisandad olid teatanud linnadele vasallide

⁵⁹ Vt võrdluseks I. Misänsi koostatud tabelit märksa pikema, 1530. a maapäeva kulgemisest: Misäns, “Organisation und Ablauf”, 60–61.

⁶⁰ AR III 10.2.

⁶¹ AR III 10.3.

⁶² AR III 10.4.

⁶³ AR III 10.5–8.

nõustumisest maksuga ning palusid linnu maast mitte eralduda.⁶⁴ Linnade saadikud otsustasid siiski jääda endale kindlaks ning uus maks tagasi lükata, põhjendades seda asjaoluga, et nende linn ja “vanemad” (*oldisten*) pole andnud volitusi maksuga nõustumiseks.⁶⁵

Plenaaristung lükkus selle kohtumise tõttu veidi edasi, kella üheksale. Nüüd algasid osapoolte vahel vahetud suulised läbirääkimised. Liivimaa vasalkond (*de gemene manschopp*) pakkus maksu suuruseks üks mark majapidamiselt. Sellest saadavat summat pidasid peapiiskop ja ordumeister kaugelt liiga väikeseks, et pidada aasta jooksul ülal 4000 sõdurit, ning nõudsid miinimumina 4–6 marga suurust maksu. Kokkuleppele ei jõutudki ning probleem suunati aruteluks tagasi vasallidele. Järgmine kohtumine määrati järgmisele päevale taas kella seitsmeks.⁶⁶

Neljapäeval, 5. juulil kella 8–9 paiku algaski järjekordne üldistung. Peapiiskop palus vasalle oma otsus prelaatidele ning ordumeistrile ja käsknikele teatavaks teha ning vabandas, et nad peavad seda tegema enne, kui nende otsus linnadele tuttav on. Harju-Viru rüütelkonna esindajana andiski Hans Maydell teada nende uue pakkumise: lisaks ühemargasele maksule igalt majapidamiselt peavad nad ülal ühte head sõjasulast iga 15 adramaa kohta ja lisaks ühte ratsameest iga valduse kohta. Juhul kui mõnel ei õnnestu sõdurit värvata, kompenseeriks ta selle 20-margase maksuga.⁶⁷ Selle ettepaneku vastu protestisid Tartu ja Riia vasallid, kes ei nõustunud Harju-Viru alade ning Läti ala võrdsustamisega – viimane olla selleks liiga rüüstatud. Samuti vaidlesid nad vastu 20-margasele kompensatsioonile, arvates, et vaenlasele vastu astumisel ei asenda raha soldatit.⁶⁸

Seejärel nõudsid maaisandad ja vasallid linnadelt aru, mida nad on valmis maa heaks tegema, eriti arvestades seda, et konflikt Moskva sai alguse kaubandusajade pärast. Linnad vastasid, et iga linn otsustab seda eraldi pärast maapäeva ning saadab ordumeistrile kirjaliku vastuse. Linnade taotlusel arutati ka vilja väljaveo küsimust.

Järgnevalt raporteeris ordumeister venelaste rüüsteretkedest Tartu ja Riia stiftidesse ning küsis seisuste arvamust kättemaksuretke mõttekuse kohta. Rüütelkonnad ja linnad arvasid, et tasuretkeks pole maa veel piisavalt valmis.⁶⁹ Ordumeister kõneles vajadusest anda venelastele ühendatud lõök. Lõplik otsustamine nii selles osas kui ka maksu suhtes lükati järg-

⁶⁴ AR III 10.9.

⁶⁵ AR III 10.10.

⁶⁶ AR III 10.11.

⁶⁷ AR III.10.12.

⁶⁸ AR III 10.13.

⁶⁹ AR III 10.16–17.

misele päevale. Seejärel pidas ordumeister Tallinnaga läbirääkimisi Narva kaitsmise küsimuses – Tallinn ei nõustunud ilma vastava tasuta Narva kaitsmise eest hoolitsema.⁷⁰

Sama päeva pärastlõunal jätkusid läbirääkimised linnade kuurias, seekord oli teemaks Riia konflikt Pärnuga. Võeti vastu otsus jätkata arutelu järgmisel linnade kogunemisel.⁷¹ Tõenäoliselt toimusid samaaegselt ka teiste kuuriate koosolekud.

Reedel leidis aset maapäeva viimane üldistung. Enne lõppotsuse (*afsprake*) ettelugemist palusid vasallid, et neile antaks kaasa informatsioon maksutähtaja ja kogumissüsteemi kohta, et nad saaksid seda teistele edasi öelda. Seejärel loeti ette maapäeva otsus.⁷²

Radziwilli memoriaaliga võrreldes ilmnevad erinevused juba maapäeva artiklite esitamise juures: 1498. aastal tegi seda peapiiskop, mitte ordumeister või tema kantsler. Üldiselt oligi see valdkond vaadeldaval perioodil täpselt reguleerimata, mistõttu maapäeva võis avada nii ordumeister kui ka peapiiskop, ilmselt sõltuvalt vastastikusest kokkuleppest. Võib arvata, et artiklid koostati üldiselt nende poolt ühiselt ning sageli jäeti nende esitamine selle hooleks, kel nende artiklite loomise juures suurem kaal oli. See sõltus eelkõige arutatava teema spetsiifikast. Näiteks 1502. aasta ja 1503. aasta jaanuari maapäevadel, kui arutluse all olid sõda ja rahu Moskva, tutvustas artikleid ordumeister.⁷³ 1507. aastal esitas ordumeister artiklid Poolaga liidu sõlmimise kohta, lisades sellele hiljem ettepanekud tolli sisseseadmisest Liivimaa heaks ning mündinduse reguleerimisest.⁷⁴ Liivimaa kahe suurvõimu “vastutusala” erinevus ilmneb hästi 1514. aastal, mil kumbki esitas ühe osa artiklitest: ordumeister piiriküsimuste ja mündiasjanduse kohta ning peapiiskop talupoegade haridusest, visitatsioonikorraldusest, võltskaupadest, apelleerimisest väljaspool Liivimaad ning sellest, et vasallid ei tohi ilma loata välismaalt naist tuua.⁷⁵ Ehkki need valdkonnad polnud täpselt piiritletud, saab neid üldjoontes siiski markeerida: ordumeister vastutas konkreetsete välispoliitiliste sammude ja mündinduse eest, peapiiskop maa sisemise korralduse ning kiriku- ja haridusvaldkonna eest.⁷⁶

⁷⁰ AR III 10.20.

⁷¹ AR III 10.22.

⁷² AR III 10.24–29.

⁷³ AR III 19.31, 58–59; 21.7.

⁷⁴ AR III 35.

⁷⁵ AR III 54.17; 57.44.

⁷⁶ Selline üsna hästi eritletav valdkondlik jaotus muudab vähem tõenäoliseks I. Misänsi alternatiivse seisukoha, mille järgi artiklite ettelugeja varieerub lihtsalt vas-

Maapäeva põhiosa algas igal juhul artiklite ettelugemisega. Küsimuseks on, kas arutatavad probleemid olid osalistele juba varem teada ja nad said selleks valmistuda või kuuldi maaisandate ettepanekuid alles esimesel üldistungil? 1503. ja 1504. aasta maapäevadest on kindlalt teada, et linnadel polnud maapäeva kokkukutsumise põhjuste kohta informatsiooni.⁷⁷ Seevastu 1516. aastal saadeti juba enne maapäeva linnadele artiklid, mida nad said enne üldistungit toimunud kogunemisel arutada.⁷⁸ Üldiselt on põhjust eeldada, et osalevate korporatsioonide eelnev informeerimine päevakorrast oli pigem reeglilik kui erandlik, sest vastasel korral poleks olnud võimalik saadikutele volitusi anda.⁷⁹ Tõendeid eelinformeerimisest on säilinud piisavalt. Nii näiteks sai Saare-Lääne piiskop 1520. ja 1522. aastal esitada maapäeva artiklid oma seisustele seisukohavõtuks juba enne maapäeva ning 1531. aasta jaanuaris arutas Tallinna raad veebruariks planeeritud maapäeva propositsioone. 1503. ja 1504. aasta maapäeva eelset infosulgu võib ehk seletada sellega, et maapäeva kokkukutsumise põhjuseks olid tundlikud välispoliitilised küsimused, mida ei tahetud väga laiale ringile arutamiseks edastada.

Paljudes Saksamaa vürstiriikides oli ka seisustel õigus esitada maapäevale omapoolseid artikleid e kaebusi (*gravamina*).⁸⁰ Liivimaal oli see samuti põhimõtteliselt võimalik, ent oma kaebused ja ettepanekud tuli esitada juba enne maapäeva, sel juhul lisati see päevakorda. Nii näiteks oli 1520. aasta maapäeva artiklite hulgas Tartu kaebus Vene kaupmeeste tegevuse kohta. Maapäeva ajal päevakorda enam ei muudetud. 1525. aasta maapäeval tegid linnad ettepaneku arutada ka religiooniküsimusi, mille peale ordumeister teatas, et arutatakse vaid küsimusi, mille pärast maapäev kokku kutsuti.⁸¹ Range kord välistas ühelt poolt maapäeva lõputu

---

tavalt sellele, millisel poliitilisel jõul oli hetkel Liivimaal suurim mõjuvõim. Nimelt kahanenud Plettenbergi mõjukus 1513–1516 aastatel võrreldes perioodiga 1502–1512. Misäns, “Wolter von Plettenberg und der livländische Landtag”, 62.

⁷⁷ 1503. a mais Tartu bürgermeistri küsimusele, kas teised linnad teavad, miks maapäev kokku kutsuti, vastasid nood eitavalt (AR III 23,5). 1504. a teadis Riia vaid seda, et maapäev on kokku kutsutud kogu Liivimaad puudutavate probleemide pärast (AR III 28,2).

⁷⁸ AR III 66.1–2.

⁷⁹ Vt näidet linnade informeerimise seotusest saadikute volitamisega 15. sajandil: Ilgvars Misäns, “Die Städte als politischer Faktor in Livland zur Hansezeit”, *Städtisches Leben im Baltikum zur Zeit der Hanse*, hrsg. von Norbert Angermann, Baltische Seminare, 10 (Lüneburg: Verlag Carl-Schirren-Gesellschaft, 2003), 21–42, lk 30.

⁸⁰ Nt Bambergis ja Oberpfalzis (Bachmann, *Die Landstände des Hochstifts Bamberg*; Köhle, *Landesherr und Landstände in der Oberpfalz von 1400–1583*).

⁸¹ AR III 207,9. Sama saatus tabas Riia kaebust ordumeistri vastu lossi ehitamise küsimuses 1503. a maapäeval.

venimise, teisalt läbisid seisuste ettepanekud enne maapäeva maaisandate valikusõela.

Käesoleva artikli ühe põhilise küsimuseasetuse seisukohalt – kas maapäev oli territooriumide või seisuste kogunemine – pakub erilist huvi maapäeva läbirääkimiste protseduuri jälgimine. Läbirääkimiste ja otsuste tegemise mehhanism mõjutas otseselt poliitiliste grupeeringute kommunikatsioonivõimalusi ning löi eeldused huvide vastastikuseks kaalumiseks ja koostööks.

Läbirääkimiste protseduuri osas ilmnevad 1498. aasta maapäeval reljeefselt kogu vaadeldavale perioodile iseloomulikud jooned. Maapäeva algul määrati läbirääkimiste süsteem maaisandate poolt selgesõnaliselt kindlaks: esmalt seisuste kaupa, seejärel seisused koos oma maaisandatega ning viimaks kõik üheskoos. Seega ilmneb taas üks oluline erinevus Radziwilli memoriaalist, mis esitab üsna täpselt Saksamaa vürstiriikide süsteemi: kuuriate läbirääkimiste ja plenaaristungite vaheldumine. Liivimaa maapäevade tegelikkus näitab aga, et lisandus veel kolmas läbirääkimiste vorm – territooriumide kaupa. Nende kolme läbirääkimiste vormi vaheldumine oli Liivimaa maapäevale spetsiifiliselt iseloomulik.

Seisuste kaupa läbirääkimised toimusid neljas kuurias, nii nagu kirjeldab Radziwilli memoriaal: prelaadid, ordumeister koos käsknikega, vasallid ja linnad. Kaks viimast kuuriat olid analoogsed Saksamaa vürstiriikide teise ja kolmanda seisusega. Väga huvitav oli aga kahe esimese kuuria moodustamise printsiip: need formeerusid territooriumide järgi, mitte seisuslikul alusel. Liivimaa oli jaotatud kaheks: orduriik ning piiskopkonnad, kes kumbki töid üldkogunemisele oma arvamuse. Maapäeva struktuuris avaldus seeläbi Liivimaa lõhestatus: vaimulikud maaisandad ei olnud ühtsed, sest ordu eristus ülejäänud territooriumidest. Samaaegselt soodustas selline korraldus peapiiskopi ja teiste piiskoppide omavahelist koostööd.

Liivimaa maapäeva kuriaalne jaotus oli ainulaadne kombinatsioon territoriaalsest ja seisuslikust printsiibist. Selles avaldub maapäeva fenomeni sügavalt kahetine loomus: see oli üheaegselt nii Liivimaa territooriumide kohtumispaik kui ka maaisandate ja seisuste läbirääkimiste foorum vastastikuste õiguste ja kohustuste reguleerimiseks. Seega oli Vana-Liivimaa maapäev huvitav süntees ühelt poolt territooriumide läbirääkimistest ning teiselt poolt klassikalisest seisuslikust kogunemisest. Saatkondade formeerimise juures nägime, et seisused läksid maapäevale ühe osana territooriumi esindusest. Artiklite aruteluks ühinesid seisused aga oma Lii-

vimaa seisusekaaslastega. Nii kordusid territoriaalpäeva struktuuraalsed põhijooned üleliivimaaalise maapäeva tasandil.

Seda saab seletada ainult Liivimaa küllaltki suure integratsiooniga. Maapäeva ülesandeks oli selliste otsuste tegemine, mis oleks ühtlaselt siduvad kõikide territooriumide jaoks. See tähendas sarnaste nõudmiste esitamist maaisandate poolt kõigi territooriumide seisustele. Heaks näiteks selle kohta on just 1498. aasta maapäev: kaitsemaksu taotleti kõikidelt vasalkondadelt ja linnadelt tervikuna, mitte igalt territooriumilt eraldi. Viimasel juhul oleks läbirääkimised toimunud teemal, kui palju mingi territoorium peab ühiskassasse andma ning seejärel oleks kaubeldud iga territooriumi raames eraldi üksikute seisuste koormise üle.

Ehkki territoriaalne ühtsus paistab sellise korralduse tõttu maapäeval väike olevat, ei tohiks seda siiski alahinnata. Alates ajast, mil maapäeva artikleid hakati seisustele esitama juba enne maapäeva, võisid piiskopkondades kas stiftinõukogu või meespäeva tasandil toimuda eelläbirääkimised, kus kujundati välja territooriumi seisukoht. Nii esitaski Saare-Lääne piiskop 1522. aasta aprillis meespäevale arutamiseks järgmise maapäeva propositsioonid, misjärel kapiitel ja rüütelkond kujundasid välja ühtse arvamuse.⁸² Seega esindas iga seisuslik grupeering kuurias osaliselt ka oma territooriumi huve.

Seisusliku ja territoriaalse printsiibi kombineerumine avaldus ka kohtade jaotuses plenaaristungil. Seda kirjeldatakse 1504. aasta maapäeva retsessis: ühel küljel istusid piiskopkondade esindajad – piiskopid, kapiitlid ja rüütelkonnad, teisel küljel ordumeister, käsknikud, ordurüütlid ja vasallid. Keskel olid linnade esindajate kohad.⁸³ Seega olid linnad ainuke eraldiseisev seisuslik grupp, sest vasallid liitusid oma territooriumi esindusega.

Maapäeva keerulisest struktuurist tingituna ei piirdunud ainult ülalkirjeldatud läbirääkimisvormidega, vaid aset leidsid igasugused kohtumised kõigi poliitiliste jõudude vahel. Sageli kohtusid enne üldistungit omavahel ordumeister ja linnad,⁸⁴ mõnikord ka ordumeister, linnad ja vasallid.⁸⁵ Eriti tugev koostöö valitses aga rüütelkondade ja linnade vahel, nii et nende kuuriate otsuste omavaheline kooskõlastamine muutus lausa normiks. 1504. aasta maapäeval pidasid linnad ja rüütelkonnad ühiseid läbirääkimisi ning koostasid ühise vastuse “härrade” artiklitele.⁸⁶ 1513.

⁸² AR III 129.

⁸³ AR III 28.9.

⁸⁴ Nt 1503 (I), 1503 (II), 1504.

⁸⁵ 1504 (AR III 28.17).

⁸⁶ AR III 28.20.

aastal süüdistasid linnad rüütelkondi "eraldumises" (*Absonderung*), kuna need olid koostanud propositsioonidele vastused linnadega kooskõlastamata. 1514. aastal arutati propositsioone linnade ettepanekul ühiselt "vana kombe järgi".⁸⁷ Seevastu 1522. aastal tuli koostöö algatus rüütelkondadelt, kes vajasid linnadelt maaisandate vastu toetust. Paralleelselt pidasid ühiseid läbirääkimisi ordu ja prelaatide kuuria.⁸⁸

Need näited tõestavad, et maaisanda ja seisuste pinged territooriumides võisid jõuda ka Liivimaa tasandile ning transformeeruda seal konfliktiks ühelt poolt maaisandate ning teiselt poolt kõigi Liivimaa seisuste vahel. Just selline situatsioon tekkiski 1520. aastatel, mil seisuste üleliivimaalist koostööd suurendas Liivimaa seisusekaaslastelt toetuse otsimine territooriumisestest konfliktide lahendamiseks. Säärane erandolukord ei loonud kestvamale integratsioonile siiski piisavat alust. Pärast pingete maandamist territooriumides 1523.–24. aastate privileegidekirjadega lagunes esmalt rüütelkondade ja linnade üleliivimaaline koostöö: 1525. aasta maapäeval liitusid vasallid maaisandatega reformatsioonivastaseks liiduks linnade vastu.⁸⁹ Siis jäi kumbki seisus veel Liivimaa-tasandil ühtseks. 1526. aasta märtsi maapäeval tekkisid aga sellesegi ühtsusesse mõrad. Vastuolude põhjustajaks said Tartu piiskopkonna seisused, mis hoidsid kinni 1522. aastal omavahel sõlmitud liidust. See territoriaalne ühendus kapiitli, rüütelkonna ja linna vahel osutus tugevamaks Liivimaa-tasandi seisuslikust ühtekuuluvustundest. Saare-Lääne ja Harju-Viru rüütelkonnad astusid Blankenfeldi vastu välja, kuid Tartu piiskopkonna ja Riia peapiiskopkonna vasallide veenmine, et need piiskopist lahti ütleks, osutus lõppkokkuvõttes edutuks. Mis puudutab linnu, siis Riia ja Tallinn pooldasid erinevalt Tartust ordu ainuvõimu kehtestamist, ent tuleb arvestada, et mõlemad linnad kuulusid orduterritooriumi seisuste hulka, mistõttu võib ka nende poliitikat vaadelda teatud mõttes territoriaalsete huvide esindamisena. Erinevate territoriaalsete huvide pörkumine ei võimaldanudki ordu ainuvõimu teostada.

Kokkuvõttes võib väita, et seisuste üleliivimaaline koostöö oli tugev siis, kui maapäeval arutatav teema puudutas otseselt nende endi õigusi ja kohustusi. Vajaduse korral astuti nende kaitseks välja ka oma maaisanda vastu. Sel juhul olid ka kuriaalsed läbirääkimised suurema kaaluga. Kui aga maapäeval arutatav probleem ei olnud üldist laadi, vaid puudutas mõnda konkreetset territooriumi või maaisandat, avaldus sageli territoori-

⁸⁷ AR III 57.12.

⁸⁸ AR III 135.17, 22–25, 29, 35, 39, 51, 56.

⁸⁹ Vt Arbusow, *Die Einführung der Reformation*, 445 ff.

riumisene ühtsus ning läbirääkimised territooriumide kaupa olid olulisemal kohal. Näiteks 1526. aasta juuni maapäeval, kui arutati Blankenfeldi alistumissetpanekut, nõudsid Tartu piiskopkonna seisused (linn, rüütelkond ja kapiitel) omaette arutelu. Seda neile ka võimaldati. Tartu seisuste ühisarvamuse andis teada Tartu praost.⁹⁰ 1530. aasta juuli maapäeval, kui põhiprobleemiks oli Riia peapiiskopkonna vürstlik koadjuutor, otsustati, et seisused peavad oma arvamuse tooma territooriumide kaupa: Harju-Viru rüütelkond koos Tallinnaga, Tartu rüütelkond koos Tartu linnaga ning Riia rüütelkond koos Riia linnaga.⁹¹

Rüütelkondade püsivat institutsionaliseeritud liitu Liivimaa tasandil ei tekkinudki. Nende põhiliseks poliitiliseks huviks oli territoriaalsete õiguste säilitamine, mis dikteeris ka nende käitumise maapäeval. Konfliktiga territooriumis kaasnes ka konfliktsituatsioon maapäeval. Kui aga vasallide suhted oma maaisandaga olid korras, kattusid nende huvid maapäeval maaisandate huvidega. Seda nägime ka 1498. aasta maapäeva puhul, kui rüütelkonnad toetasid finantsiliselt maaisandate kaitsealgatust. Maapäev oli üks institutsioone, mille raames avaldus territooriumide seisuslik dualism: seisused kontrollisid maaisanda poliitika vastavust territooriumi ja nende endi huvidega.⁹²

Vana-Liivimaa maapäeva on võrreldud Saksamaa riigipäevaga.⁹³ Põhiliseks silmatorkavaks sarnasuseks on nende funktsioon territooriumeid ühendava läbirääkimiste foorumina. Saksamaa riigipäeva moodustamise printsiip oli aga Liivimaa omast kardinaalselt erinev. Riigipäev lähtus põhimõtteliselt territoriaalpäeva ülesehitusest, koosnedes maaisandast (kuningas/keiser) ja seisustest (*Reichsstände*). Riigipäevaõiguslikud olid vaid need, kellel oli keisririigiga vahetu härrussuhe (*Reichsunmittelbarkeit*), st kes olid keisriga seotud otsese truudussuhte kaudu. Seetõttu olid riigiseisusteks territooriumide maaisandad (vürstid), sõltumatud riigilinnad ja riigirüütlid. Erinevalt Liivimaast territoriaalseisused (*Landstände*) riigipäevale ei pääsenud. Riigipäev sarnanes klassikalise seisusliku kogunemisega, kus maaisand pidas seisustega läbirääkimisi vastastikuste kohustuste ja õiguste üle.⁹⁴ Vana-Liivimaa maapäev oli aga kombineeri-

⁹⁰ AR III 237.7.

⁹¹ AR III 281.39.

⁹² Territooriumide seisusliku dualismi kohta vt põhjalikumalt Pärtel Piirimäe, *Maaisandad, seisused ja maapäev. Vana-Liivimaa riiklusest Wolter von Plettenbergi perioodil (1494–1535)* (Magistritöö TÜ raamatukogus, Tartu, 1998), 15–37.

⁹³ Eckardt, "Der livländische Landtag".

⁹⁴ Erinevalt territooriumidest ei kattunud riigipäeva kolleegiumid siiski sotsiaalseisustega, vaid olid moodustatud vastavalt isikute või korporatsioonide funktsioonile keis-

tud institutsioon, olles ühtaegu nii territooriumide nõupidamine kui ka seisuslik kogunemine.

Maapäeva otsustamisprintsipiidest ja esindajate mandaadist

Järgnevalt vaatleme küsimust, kuidas formeerusid maapäeva otsused. Nii Saksamaa vürstiriikides kui ka keisririigis jõuti kuurimates otsusele enamusprintsipi kasutades, seevastu plenaaristungil tuli otsuse vastuvõtmi- seks jõuda konsensusle – kuuriad üksteist “maha hääletada” ei saanud. See kaitses seisuste huve neid otseselt puudutavates küsimustes, sest enamik kohustusi (näiteks maksud) olid seisusspetsiifilised.

Kuurimatesise otsustusprintsipi kohta Liivimaal puuduvad kahjuks allikalised andmed. Võimalik, et konsensusle püüti jõuda ka kuuriasise- selt. Selle kasuks räägib vormeli “otsustati üksmeelselt” (*endrachtliken bosluten*) sagedane kasutamine.⁹⁵ Hääletamiste kohta kuurimates aga and- meid pole.

Kindlasti aga kehtis konsensuslik printsip maapäeva otsuse puhul. Sisuliselt oli maapäeva otsuse näol tegemist lepinguga, mis oli kohustus- lik ainult selle lepinguga ühinenutele. 1498. aasta puhul nägime, et kaitse- maks oli siduv ainult rüütelkondade suhtes ning linnadel õnnestus sellest kõrvale hoida. Maaisandad pidid jõudma oma ettepanekute suhtes kokku- leppele iga kuuriaga eraldi. Selle nurga alt võib maapäeva näha ka fooru- mina, mis koosnes paljudest eraldiseisvatest läbirääkimistest maaisandate ja seisuste vahel vastastikuste õiguste ja kohustuste suhtes.

Wolter von Plettenberg, Liivimaa ühise poliitika sisuline juht, mõistis hästi konsensusliku printsipi halvavat mõju kogunemiste efektiivsusele. 1516. aastal märkis ta otsesõnu, et maapäevad on niivõrd viljatud eeskätt seetõttu, et vaja on kokku võtta kõigi poolte arvamused ning teha ühine retsess.⁹⁶ Saksa ajaloolane Hasso Hofmann on võtnud parlamentaarse rep- resentatsiooni tekkemehhanismi lühidalt kokku: “Alles enamusprintsip

---

ririigis kui tervikus. Kaks esimest kolleegiumi olid vürstidekolleegiumid, kuhu kuu- lusid nii aadlikest (ilmalikud) kui ka vaimulikest riigivürstid. Esimese, kuurvürstide kolleegiumi (*Kurfürstenkolleg*) moodustasid kuningat valivad seitse kuurvürsti; teise, vürstide kolleegiumi (*Fürstenkolleg*) ülejäänud u 300 riigivürsti. Kolmanda kolleegiumi moodustasid riigilinnad (*Reichstädte*), 1521. a oli neid 85. Vt Hans Boldt, *Deutsche Verfassungsgeschichte. Bd. 1. Von den Anfängen bis zum Ende des älteren deutschen Reiches 1806*. (2. Aufl. München: Dt. Taschenbuch-Verl., 1990), 262 ff.

⁹⁵ Näiteks 1498. a maapäeval linnade otsus maksu suhtes (AR III 10.4).

⁹⁶ AR III 66.43.

muudab nõupidamiskogu otsustuskoguks.⁹⁷ Maapäev jäi selle terminoloogia kohaselt nõupidamiskoguks ega olnud institutsionaalselt võimeline kõigile siduvate otsuste tegemiseks.

Liivimaa maapäeva otsustusvõimet halvas veelgi seisuslike korporatsioonide saadikute otsustuspädevuse piiratus neile antud kitsa mandaadi tõttu. Nägime, et 1498. aasta maapäeval lükkasid linnade saadikud uue maksu kehtestamise tagasi, põhjendades seda vastavate volituste puudumisega oma “vanematelt”, st raelt. Nii jäigi maapäeva otsuseks linnade suhtes, et linnade raed peavad arutama maksu küsimust ning teatama sellest oma maaisandale. Linnade puhul ei jää 1498. aasta juhtum viimaseks, vaid samalaadne probleem kordub maapäevast maapäeva: nende esindajatel pole volitusi teha maapäeval oma linna nimel lõplikke otsuseid.⁹⁸ Linnade saadikud kuulasid ära maaisandate ettepanekud, esitasid neile oma vastuväited, ent ei olnud ka maaisanda vastutuleku korral volitatud kompromissiga nõustuma.

Selle probleemi taustaks on representatsiooni kui poliitilise printsiibi areng.⁹⁹ Poliitiline representatsioon (esindamine) uusaegses mõttes tähendab vaba mandaadi saamist esindatavalt, mislābi esindaja võis teha otsuseid esindatava nimel ilma temaga konsulteerimata. Keskajal oli levinud aga imperatiivne mandaat: esindajal polnud iseseisvat otsustusõigust, ta oli läbirääkimistel vaid esindatava(te) otsus(t)e vahendajaks.¹⁰⁰ Selleks anti talle kaasa täpsed instruksioonid. Linnade saadikutel oli maapäeval just imperatiivne mandaat, mis volitas neid rae otsuseid maapäeval ette kandma, ent ei võimaldanud teha uusi otsuseid rae ja kogu linna nimel.¹⁰¹

⁹⁷ Hasso Hofmann, *Repräsentation. Studien zur Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis ins 19. Jahrhundert* (Berlin: Duncker & Humblot, 1974), 327.

⁹⁸ 1499. a teatasid linnade saadikud, et neil pole “fulbort der borgere”, et sõlmida välispoliitiline liit (AR III 12.10). 1501. a pole Tartul “bevel erer oldesten” (AR III 15.90). Samal maapäeval palus Tallinn luba avalikustada maapäeva otsused kaitseküsimuses, et saada “gemeinde’lt” nõusolek (LECUB 2/2. Nr. 22). 1530. a juuli maapäeval tehti Riia linnale ettepanek leppida kokku peapiiskopiga. Riia saadikud vastasid, et peavad selleks tegema eraldi läbirääkimised, sest ei võtnud vastavaid volitusi (AR III 281.36).

⁹⁹ Vt Harvey C. Mansfield, “Modern and Medieval Representation”, *Representation*, ed. James Roland Pennock & John W. Chapman (New York: Atherton Press, 1968), 55–82; Hanna Fenichel Pitkin, *The Concept of Representation* (Berkeley: University of California Press, 1967).

¹⁰⁰ Kasutan C. Mülleri eristust: Christoph Müller, *Das imperative und freie Mandat* (Leiden: A. W. Sijthoff, 1966).

¹⁰¹ Ka rael ei olnud täielikku vaba mandaati, sest olulisemates otsustes pidi kokku leppima kodanikkonna esindajatega (gildid). See aga ei puuduta käesoleva töö teemat.

Puudulike volituste probleem ei puudutanud ainult linnu, vaid ka Liivimaa maaisandaid ja teisi seisuslikke korporatsioone. Kui maaisandad ei võtnud ise seisuslikust kogunemisest osa, saatsid nad kohale oma esindaja(d), kellele samuti ei antud vaba mandaati. Sellele viitavad neile kaasa antud põhjalikud instruksioonid. Taolisi instruksioone on teada ordumeistrilt,¹⁰² Riia peapiiskopilt,¹⁰³ Riia rüütelkonnalt,¹⁰⁴ Harju-Viru rüütelkonnalt,¹⁰⁵ Saare-Lääne kapiitlilt ja rüütelkonnalt.¹⁰⁶ Siiski on kapiitlid ja rüütelkonnad maapäevadel tunduvalt otsustamisvõimelisemad kui linnad, mis viitab representatiivse printsiibi tugevamale arengule neis korporatsioonides.

Ordumeister ja peapiiskop tajusid selgelt volituste puudulikkusest tingitud maapäeva otsustusvõimetust ning tegid olukorra parandamiseks mitmeid katseid. 1516. aastal nõudsid nad maapäeva propositsioonides, et kõik osalejad oleksid hästi instrueeritud ja volitatud asja otsustamiseks, et otsused ei jääks tegemata ja kinnitamata.¹⁰⁷ Linnad vastasid, et kodanikud ei taha nii ulatuslikke volitusi anda.¹⁰⁸ Vaba mandaat ei kattunud veel tolleaegsete õiguspõhimõtetega, ehkki selle vajadus oli juba tunnetatav.¹⁰⁹

Üheks võimaluseks tõsta maapäeva otsustusvõimet oli propositsioonide andmine seisustele aruteluks juba enne maapäeva. Eelnevalt nägime, et hiljemalt alates 1516. aastast nii ka toimiti. Seeläbi said korporatsioonid anda oma esindajatele täpsema mandaadi. 1522. aasta propositsioonides nõuti otsesõnu, et seisused peavad need enne maapäeva põhjalikult läbi töötama ja andma esindajatele volitused, et ei kaotataks aega aruta-

¹⁰² Maapäeval oli ta alati ise kohal. 1525. a andis ta instruksioonid oma saadikuile Pärnu seisustepäevale (AR III 215).

¹⁰³ 1530. a veebruari maapäev (AR III 271).

¹⁰⁴ Riia rüütelkond valis oma saadikuiks ordumeistri juurde neli vasalli (AR III 215).

¹⁰⁵ Instruksioon seitsmele saadikule ordumeistri juurde (AR III 221).

¹⁰⁶ AR III 130.10.

¹⁰⁷ AR III 66.5.

¹⁰⁸ "Item vulmechtich to sinde alle saken to vorsegelende. Gnedige heren, unsze borger sodan fulmacht van sick to gevende nich gesynnet sin. Hebben ohn de articul to mermalen lesen laten und arbeyden umb dat sulvige nuch gehat, hebben de fulmacht baven lantsaken nicht erlangen mogen." AR III 66.18.

¹⁰⁹ Vaba mandaadi küsimus oli Euroopas aktuaalne juba alates 15. sajandist, mil seisuste esindajatelt nõuti "plena potestas'e" olemasolu, ent vaba mandaat saavutas ülekaalu alles pärast Prantsuse revolutsiooni. Vt Heinz Rausch, "Repräsentation. Wort, Begriff, Kategorie, Prozeß, Theorie", *Der moderne Parlamentarismus und seine Grundlagen in der ständischen Repräsentation*, Hrsg. von Karl Bosl, Beiträge des Symposiums der Bayerischen Akademie der Wissenschaften und der International Commission for Representative and Parliamentary Institutions auf Schloß Reisenburg 20.–25.4.1975 (Berlin: Duncker & Humblot, 1977), 69–98.

misel.¹¹⁰ Saare-Lääne kapiitel ja rüütelkond vastasid, et ei saa saadikuile täisvolitusi anda, sest maapäeva artikleid on vaja saladuses hoida.¹¹¹ See tähendas, et volituste andmiseks olnuks vaja tutvustada artikleid kõigile toomhärnadele ja vasallidele, mis aga ilmselt polnud lubatud.

Maapäeva protseduuri hulka kuulus saadikute volituste kontrollimine. Kui mandaat ei rahuldanud, võidi saata saadikud uue volikirja järele. Nii juhtus 1526. aasta märtsis, kui peapiiskopi volitusi teda esindavatele 18 vasallile ei peetud piisavateks. Nimelt ei lubanud peapiiskop oma volituses lasta piirata oma “au, seisust, maad, mõisaid ja valitsust”.¹¹² Just seda taheti aga maapäeval teha – peapiiskopilt kavatseti nõuda reetmise eest kahju-tasu ning võtta piirilosside haldus ordu ja seisuste kätte. Laiemate volituste toomiseks saadeti saadikud lähedal asuvasse Ronneburgi tagasi.

Maapäeva funktsioonidest ja rollist Vana-Liivimaa poliitilises süsteemis

Maapäeva institutsiooni kujunemise põhjuseks oli vajadus koordineerida Vana-Liivimaa territooriumide poliitikat ühiste eesmärkide saavutamiseks. Need ühiseesmärgid võib laias laastus määratleda järgmiselt: kaitse organiseerimine välisohtude tõrjumiseks, sisemise õiguskorra loomine ja kindlustamine ning kõigi seisuste majandusliku toimetulemise e “toiduse” (*Nahrung*) tagamine. Järgnevalt vaatlengi maapäeva rolli nende eesmärkide saavutamisel. Küsimuseks on, milliste funktsioonide täitmist maapäeva institutsioonilt loodeti (eristades sealjuures erinevaid poliitilisi jõude) ning kas ja kui palju maapäev neid funktsioone tegelikult täitis. Analüüsi peaesmärgiks on maapäeva institutsiooni rolli hindamine Vana-Liivimaa poliitilises süsteemis tervikuna.

Kuna maapäev kutsuti kokku vastavalt vajadusele, oli selle toimimise eelduseks teatav konsensus, et selline vajadus on tekkinud. Seega pidid ordumeister ja peapiiskop esitama maapäeva algatades üleliivimaa-lise kogunemise vajalikkuse kohta legitiimse põhjenduse, leidmaks teiste maaisandate toetust. Pidi olema üles kerkinud selline poliitiline probleem, mille lahendamiseks peeti kohaseimaks maapäeva institutsiooni. Seega annab maapäeva kokkukutsumise põhjenduste analüüs otsust infot maa-

¹¹⁰ AR III 129.10.

¹¹¹ AR III 130.10.

¹¹² “[...] ersczebisschop up dat vlitige und denstlicke ansynnen syner ridderschop bewilliget, dersulvigen ridderschop vorordenten der volmacht mede tho gevende, den nach ane vorkortyng syner eren, standes, land, guder und regimentes.” AR III 231.62.

päevale omistatavate põhifunktsioonide kohta. Samas võeti maapäevadel enamasti arutlusele ka teisi küsimusi, millest üksi poleks piisanud maapäeva kokkukutsumiseks. Neid nimetaksin maapäeva sekundaarfunktsioonideks.

Maapäeva kokkukutsumise põhjendusi võib leida kaht tüüpi allikatest: maapäeva kutsetest ning ordumeistri või peapiiskopi avasõnavõttudest¹¹³ maapäeval, mis on kirja pandud retsessis. Juhul kui kokkukutsumise põhjust pole otsesõnu nimetatud, olen maapäeva ajendiks pidanud probleemi, mida esmajärjekorras ja teistest põhjalikumalt arutati.

Neid probleeme on võimalik vastavalt valdkondadele jaotada kolme suuremasse gruppi: välis- ja kaitsepoliitika, Liivimaa sisekonfliktid ning Liivimaa elukorraldus. Kahekümne seitsmest vaatluse all olevast maapäevast on kokkukutsumise põhjust võimalik eristada kahekümne kahel.¹¹⁴ Tabel 1 annab ülevaate maapäeva ajendite jaotumisest valdkondade kaupa. Maapäeva ajendiks olev probleem on välja kirjutatud, ristiga on märgitud valdkonnad, mille probleeme samal maapäeval samuti arutati (sekundaarfunktsioonid).

Tabel 1. Maapäeva põhi- ja sekundaarfunktsioonid

	Välis- ja kaitsepoliitika	Liivimaa sisekonfliktid	Liivimaa sisekorraldus
1495	×		×
1498	Kaitsekorraldus		×
1499	Liit Taaniga	×	×
1501	Liit Leeduga	×	×
1502	Sõda Moskvaga		×
1503 I	Rahu Moskvaga		×
1503 II	Rahu Moskvaga	×	
1504	Leedu abistamine	×	×
1507	Liit Poolaga		×
1508	Poola abistamine	×	
1512	Pihkva küsimus		
1513	Piirilepe Moskvaga		
1514	Piirilepe Moskvaga		Mündindus, ×

¹¹³ Ordumeistri asemel luges selle sageli ette tema kantsler.

¹¹⁴ 1495, 1516, 1518, 1522 ei ole võimalik ühte probleemi selgelt eristada, sest arutati võrd-selt paljusid küsimusi. 1523. a kogunemise peapõhjuseks oli eelmise maapäeva retsessi kinnitamine.

	Välis- ja kaitsepoliitika	Liivimaa sisekonfliktid	Liivimaa sisekorraldus
1516	×	×	×
1518		×	
1520	Vaherahu Moskva		×
1522	×	×	×
1523	×	×	
1525		Tartu linn <i>contra</i> piiskop	×
1526 I		Peapiiskopi reetmine	×
1526 II		Peapiiskopi liiduettepanek	
1530 I		Riia koadjuutori probleem	
1530 II		Ordu <i>contra</i> peapiiskop	Mündindus
1532	×	Katoliiklaste liit	×
1533		Saare-Lääne vaenus	
1534		Saare-Lääne vaenus	
1535		Saare-Lääne vaenus	

Tabel annab maapäeva põhifunktsioonidest väga huvitava pildi. Käesolevas artiklis vaadeldav ajavahemik jaotub selgelt kolmeks perioodiks:

1. 1498–1514. Välispoliitiliste probleemide periood. Kõik maapäevad sel ajal kutsuti kokku idapoolsest sõjalisest ohust tulenevate välis- või kaitsepoliitiliste probleemide lahendamiseks.
2. 1515–1524. Välis- ja sisepoliitilise rahu periood. Maapäevad kutsuti kokku vahepeal kogunenud väga erinevat laadi probleemide lahendamiseks, millest ükski täielikult ei domineerinud. Vaid 1520. aastal on kokkutulemise põhjusena selgesõnaliselt nimetatud vaherahu pikendamist venelastega.¹¹⁵
3. 1525–1535. Sisepoliitiliste probleemide periood. Kõik üheksa maapäeva kutsuti kokku Liivimaa-siseste poliitiliste kriiside lahendamiseks. Selle perioodi märksõnadeks on reformatsioonivõitlused, ordu ja peapiiskopi konfliktid ning Saare-Lääne vaenus.

¹¹⁵ AR III 100, 102, 104.

Niisiis avaldub maapäevade kokkukutsumise ajendites väga selgelt Wolter von Plettenbergi ametiaja poliitiline olukord: 16. sajandi esimeste kümnendite terav välispoliitiline situatsioon asendus 1520. aastatel Liivimaa-siseste konfliktidega. Mida saab aga selle põhjal väita maapäeva funktsioonide kohta?

Ilmneb, et maapäeva ei kutsunud reeglina spetsiaalselt kokku nn püsi-probleemide lahendamiseks. Need olid Liivimaal pidevalt päevakorral olevad poliitilised, majanduslikud ja kultuurilised küsimused, mille lahendamist sai aga üha järgmiste maapäevadeni edasi lükata. Nõnda oodatigi mõne pakilisema probleemi esiletulekut, mille sappa sai haakida ka regulaarsed küsimused. Esimesel perioodil tekkiski sageli kiire vajadus arutada maapäeva tasandil välisriikide liiduettepanekuid ja abipalveid või kinnitada rahu- ja piirilepinguid Moskva suurvürstiga. Sellele maapäeva põhifunktsioonile lisati enamikul juhtudel sekundaarsetena mündindust, ekspordikeelde, talupoegade väljaandmist, kooli rajamist, apelleerimist jms puudutavaid punkte. Samuti töid maaisandad ja seisused nendele maapäevadele omavahelisi konflikte, mille suurusjärgust poleks piisanud eraldi maapäeva esilekutsumiseks.

Ka teisel (1515–1524) ja kolmandal perioodil (1525–1535) ei olnud ühelgi maapäeval arutluse all ainult Liivimaa sisekorralduse küsimused, vaid neid arutati alati välispoliitiliste probleemide ja sisepoliitiliste konfliktide kõrval.¹¹⁶ Iseäranis vähe ruumi jäi Liivimaa siseelu korraldamisele kolmandal perioodil, mil valdav osa energiast kulus konfliktide lahendamisele. Teise perioodi maapäevadel arutatud idapiiri- ja vaherahuküsimused ning Tallinna konfliktid Harju-Viruga olid seevastu tunduvalt kergemini lahendatavad, mistõttu esitati maapäevadele mitmel korral terve pakett Liivimaa siseelu reguleerimise ettepanekuid.

Seega võib väita, et maapäev oli esmajärjekorras n-ö tulekahju kustutamiseks mõeldud *ad hoc* institutsioon. Ehkki Liivimaa siseelus oli mitmete probleemide lahendamise vajadus aastakümneid aktuaalne, ei kutsunud selle tarvis kokku spetsiaalseid maapäevi, vaid neid arutati sekundaarsetena päevakajaliste probleemide kõrval.

Järgnevalt vaatlen veidi põhjalikumalt maapäeva pädevust ja rolli spetsiifilistes poliitikaelu valdkondades. Välis- ja kaitsepoliitiline initsiatiiv oli Vana-Liivimaal vaieldamatult ordumeistri ja ordunõukogu käes. Ordumeisteri kaudu toimus välispoliitiline kirjavahetus ning sageli esindasid

¹¹⁶ Vahest olulisim neist küsimustest oli mündinduse reguleerimine, mida on kahel korral isegi nimetatud ühena maapäeva kokkukutsumise põhjustest.

ordu saadikud kogu Liivimaad. Sellegipoolest polnud maapäeva funktsiooniks üksnes ordu poliitika passiivne heakskiit või tagasilükkamine. Maapäev oli välispoliitilistes küsimustes kõrgeim autoriteet. Välispoliitiliste lepingute autoriks ei peetud ordumeistrit või kõiki maaisandaid, vaid maapäeva tervikuna.¹¹⁷ Kui Poola kuningas taotles 1507.-1508. aastatel ordumeistrilt tungivalt Liivimaaga Moskva-vastase sõjalise liidu sõlmimist, lükkas ordumeister vastamise edasi, apelleerides maapäevale kui kompetentsele otsustusinstantsile.¹¹⁸ Maapäeval otsustatigi kõik olulised välispoliitilised küsimused: liitude sõlmimine välisriikidega ja nende abistamine konfliktides¹¹⁹ ning rahu- ja piirilepingute sõlmimine.¹²⁰

Liivimaa välispoliitikat vaadeldi niisiis ühtsena. Lisaks sellele, et ordumeister polnud õigustatud tegema lepinguid kogu Liivimaa nimel, ei tohtinud Liivimaa territooriumid ning seisuslikud grupeeringud sõlmida ka separaatliite või -kokkuleppeid. 1498. aastal tegi Leedu suurvürst Lübeckile ja Liivimaa linnadele ettepaneku sõlmida venelaste vastu liit.¹²¹ Tallinn teatas seepeale Riiale, et sellist liitu ei saa teha ilma ordumeistri ja prelaatide kaasteadmisseta.¹²² 1501. aastal süüdistas ordumeister Riia linna ja rüütelkonda, et nad on 1485. aastal sõlminud liidu (*buntbreve*) Rootsiga. Linn ja rüütelkond teatasid vastuseks, et see liit tehti nende esindajate poolt ilma korporatsioonide volitusteta.¹²³

Ordumeistri initsiatiiv välispoliitiliste küsimuste arutamisel säilis ka maapäeva läbirääkimiste käigus: reeglina esitas tema üldistungil lepingute projektid ja sai hiljem volitused läbirääkimiste pidamiseks.¹²⁴ Talle sekundeerisid teised maaisandad, kes esitasid mõnikord vastuprojekti.¹²⁵

¹¹⁷ Liivi ordumeister kirjutas pärast 1499. a maapäeva kõrgmeistrile, et maapäev otsustas sõlmida liidu Taaniga (LECUB 2/1. Nr. 867).

¹¹⁸ Poola palvete arutamiseks kutsutigi kokku nii 1507. kui ka 1508. a maapäevad. Pärast 1507. a kogunemist teatas ordumeister Poola kuningale, et otsustas pärast nõupidamist "z zemljami Lifljantskimi", et liitu ei sõlmita enne Venemaaga sõlmitud vaherahu lõppu (LECUB 2/3. Nr. 226). Pärast 1508. a maapäeva teatas ta aga, et Liivimaa prelaadid on Poola toetamise vastu (LECUB 2/3. Nr. 413).

¹¹⁹ 1499. a maapäeval otsustati sõlmida liiduleping Taaniga (AR III 12), 1501. a Leeduga (AR III 15.115), 1504. a otsustati mitte sõlmida liitu Leedu ja Rootsiga (AR III 29.3, 4), 1507. ja 1508. a Poolaga (AR III 35; 38).

¹²⁰ 1503. a jaanuaris ja mais rahutingimuste arutelu ja rahuprojekti kinnitamine (AR III 21, 23). 1512., 1513. ja 1514. a piirilepingute arutamine (AR III 54; 57), 1520. a uue vaherahuprojekti arutelu (AR III 100).

¹²¹ LECUB 2/1. Nr. 700.

¹²² LECUB 2/1. Nr. 712.

¹²³ AR III 15.130.

¹²⁴ 1520. a volitas maapäev ordumeistrit saatma Moskva suurvürsti juurde saatkonna, kes peab kogu maa huve kaitsma (AR III 103).

¹²⁵ AR III 15.97. Vastuprojekti esitasid peapiiskop ja Saare-Lääne piiskop.

Liivimaa seisuslike korporatsioonide osa oli välispoliitikas teisejärguline. Mõnikord volitasid vasallide ja linnade kuuria piiskoppe ja ordumeistrit lõplikku lepinguprojekti iseseisvalt vormistama, ilma et nad seda seisus-tele uuesti tutvustanuks.¹²⁶

Rüütelkondadel ei olnud välispoliitikas spetsiifilisi huve – need kattusid maaisandate huvidega. Seevastu linnad tegid mitmeid välispoliitikat puudutavaid ettepanekuid. Need lähtusid aga üksnes linnade omahuvidest. Näiteks olid linnad 1503. aasta mais huvitatud rahuprojekti arutamisest, sest seal olid sees “mõned punktid, mis puudutavad linnu ja kaubandusasu”, ning otsustasid lisada Novgorodi saadetavasse saatkonda oma mehe, et kaitsta endi ning teiste hansalinnade huve.¹²⁷ Ka 1514. aastal taheti piiriläbirääkimiste saatkonda lisada üks kuni kolm oma inimest. Samas nõustuti, et piirijoone määravad kindlaks “härrad ja prelaadid”.¹²⁸ Seega ilmneb linnade eristumine: välispoliitikasse sekkuti vaid siis, kui see puudutas otseselt nende kaubandushuve.¹²⁹

Ka ühise maakaitse korraldamine oli valdkond, mille üle otsustamise kõrgeimaks instantsiks oli maapäev. Maapäeval otsustati erakorraliste sõjamaksude kehtestamine,¹³⁰ arutati läbi rünnakuplaanid¹³¹ ja kaitsetaktika¹³² ning määrati kindlaks linnade¹³³ ja vasallide¹³⁴ kaitsekohustuste suurus. Maapäeva kompetentsi kuulus ka sõja alustamise põhimõtteline heakskiitmine. 1504. aastal teatas ordumeister Leedu suurvürstile, et Moskvat ei saa enne rünnata, kui ta pole kõigi prelaatide ja seisustega kokku leppinud.¹³⁵

Kaitseküsimuste otsustamine maapäeval kõigi maaisandate ja seisuste poolt on seletatav faktiga, et maakaitse eest vastutaval ordumeistril puu-

¹²⁶ 1499. a usaldasid seisused lõpliku liiduprojekti tegemise ordunõukogule ning peapiiskopile ja prelaatidele (AR III 12.25, 36). 1504. a nõustusid linnad ja vasallid härrade ettepanekuga Leedu ja Rootsiga mitte liitu sõlmida. Kõik nõustusid ordumeistri kirjakontseptiga Poolale (AR III 28).

¹²⁷ “[...] dar denne welke articule iinne weren, de stede und copenschopp belangende [...]” AR III 23.9.

¹²⁸ AR III 54.22.

¹²⁹ Linnade omahuvipoliitika kohta vt lähemalt Misäns, “Die Städte als politischer Faktor”.

¹³⁰ 1498. a (AR III 10).

¹³¹ 1502. a (AR III 19).

¹³² 1503. a jaanuar (AR III 21).

¹³³ 1504. a otsustati, et linnad peavad ülal pidama kokku 800 *landknecht*’i (AR III 29).

¹³⁴ 1520. a (AR III 100). 1522. a artiklite hulgas oli kõigi seisuste kaitsekohustuste kindlaksmääramine (AR III 129.6).

¹³⁵ “[...] buten vorderen rath aller heren prelaten, rede unde perte dusser gemeynen lande” LECUB 2/2. Nr. 645.

dus õigus võtta väkke piiskopkondade vasalle (nn *Heeresfolge*) – vasallid värvati igas territooriumis eraldi. Seetõttu oli väekohustuse suurus territooriumidevaheliste läbirääkimiste objektiks. Mõistetavalt oli selles osas oluline sõnaõigus seisustel, sest see puudutas otseselt nende kohustusi.¹³⁶ Vasallid pidasid küll kõnelusi erakorraliste kohustuste suuruse üle, kuid põhimõtteliselt tunnustati maapäeva õigust määrata kindlaks seisuste kaitsekohustused.¹³⁷ Linnade jaoks maapäeva autoriteet nii kõrge ei olnud: 1498. aastal ei nõustunud linnad kehtestama kontributsiooni, mis oli maapäeval vasallide suhtes otsustatud.¹³⁸ Võib väita, et linnad pidasid kaitsekohustust pigem territooriumi kompetentsi kuuluvaks ja selle suuruse üle pidid otsustama läbirääkimised maaisandaga.¹³⁹ Ordumeister püüdis aga kasutada just maapäeva mõjujõudu, et linnadele uusi kohustusi peale suruda. Vahel see õnnestus. Näiteks võib tuua Tallinna konfliktki orduga Narva kaitsmise küsimuses.¹⁴⁰ Ordumeister nõudis, et Tallinn võtaks Narva kaitsmise enda hooleks ja palus 1497. aastal “mitte arvestada mingeid privileege, vaid olukorda ja asja vajalikkust”.¹⁴¹ Tallinn sellega ei nõustunud. 1498. aasta maapäeval õnnestus ordumeistril läbi suruda otsus, et Tallinn peab Narvat kaitsma,¹⁴² misjärel Tallinn enam kaitsmiskohustuse vastu ei protestinud.¹⁴³

Linnade endi vähesed kaitsepoliitilised algatused tulenesid, nagu välispoliitikagi puhul, nende erihuvidest. 1502. aasta maapäeval tegi Tallinn ettepaneku ehitada Ivangorodi ette ja Kiffholmile (praegune Suursaar)

¹³⁶ Näiteks 1502. a anti seisustele arutada, millal oleks otstarbekas tungida Venemaale (AR III 19.42).

¹³⁷ 1522. a Saare-Lääne kapiitli ja rüütelkonna vastus propositatsioonidele: “Igaüks relvastugu ja valmistugu oma varandusele vastavalt ning “gemeine lande” retsessi kohaselt.” AR III 130.6.

¹³⁸ LECUB 2/1. Nr. 704. Tallinn teatab, et “gemeinde” ei nõustunud kontributsiooniga.

¹³⁹ Näiteks võib tuua Tallinna läbirääkimised ordumeistriga: LECUB 2/1. Nr. 149, 487, 555, 686, 690; LECUB 2/2. Nr. 85; LECUB 2/3. Nr. 767; AR III 277.

¹⁴⁰ Narva kaitsmise kohustuse ja sellest tulenevate tülide kohta vt Juhan Kreem, *The town and its lord. Reval and the Teutonic Order (in the fifteenth century)* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2002), 90–96.

¹⁴¹ “Und vorder dat juwe ersamheide des niht anseen wille ennige privilegia, sunder gelegenheit unnd sorchlicheit der sake [...]” LECUB 2/1. Nr. 550.

¹⁴² AR III 10.28.

¹⁴³ Tallinn esitas edaspidi küll mitmeid põhjendusi, miks nad pole oma kaitsekohustust täiel määral täita suutnud, ent selline vabandamine tähendab juba iseenesest kohustuse põhimõttelist tunnustamist. Nt 12. oktoobril 1501. a kurdab Tallinn ordumeistrile sõjasulaste Narva saatmise raskuste üle (LECUB 2/2. Nr. 181). Vrd LECUB 2/2. Nr. 344; LECUB 2/3. Nr. 286.

kindlustused (*blokhausid*),¹⁴⁴ mida saab tõlgendada katsena lihtsustada oma kaitsekohustuse täitmist.

Teiseks maapäeva põhifunktsiooniks oli Vana-Liivimaa sisekonfliktide reguleerimine, mis varjutas alates 1525. aastast kõike ülejäänud probleeme. Seisuste omavaheliste ning seisuste ja maaisandate tülide lahendamine oli päevakorras tegelikult ka varasematel maapäevadel,¹⁴⁵ ent siis ei omandanud konfliktid veel sellist mõõdet, et nende pärast oleks spetsiaalselt kogunenud. Primaarseks muutus sisekonfliktide reguleerimine alles seoses Johannes Blankenfeldi problemaatikaga ning reformatsioonitülidega, millele lisandusid peapiiskopi koadjuutori küsimus ning Saare-Lääne vaenus.

Sekundaarsetena maapäevale jõudnud sisekonfliktide arutamiseks ei tahetud maapäeva nappi aega kulutada. Seetõttu määrati maapäeval kindlaks erapooletud kohtunikud, kes pidid pärast maapäeva tüli ära lahendada. Näiteks 1508. aastal määrati ordu ja Kuramaa piiskopi piiritülis kohtunikeks Riia peapiiskop ja Saare-Lääne piiskop, kes omakorda määrasid vahendajateks kaks Riia vasalli, ühe Saare-Lääne vasalli ja ühe Tartu ja Saare-Lääne toomhärria. Kui nemad poleks suutnud probleemi lahendada, pidid asja otsustama "alle prelaten der lande".¹⁴⁶ Enamasti määratigi vahendajateks mõni piiskop. 1516. aasta maapäeval määrati Riia peapiiskop ja Kura piiskop vahendajateks Tallinna linna ja Harju-Viru rüütelkonna tülis talupoegade pärast.¹⁴⁷ 1523. aastal otsustati, et Tartu piiskopi tüli Viljandi komtuuriga lahendab peapiiskop,¹⁴⁸ 1530. aastal aga, et ordu ja peapiiskopi konflikti lahendavad Tartu piiskop ja Saare-Lääne piiskop.¹⁴⁹ Mõnikord oli kohtunikuks ka ordumeister¹⁵⁰ või isegi rüütelkon-

¹⁴⁴ AR III 19.70. Vt ka Anti Selart, *Eesti idapiir keskajal* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998), 106.

¹⁴⁵ Näiteks Pärnu kodanike tüli Riia kodanikega (1499), linnade konflikt rüütelkondadega talupoegade väljaandmise asjus (1501), peapiiskopi tüli oma rüütelkonnaga väetee-nistuse küsimuses (1504), ordu ja Kuramaa piiskopi piiritüli ning ordu tüli Saare-Lääne piiskopiga (1508), Tallinna tüli Harju-Viru rüütelkonnaga talupoegade väljaandmise asjus, Tallinna piiskopi tüli Harju-Viru rüütelkonnaga kohtusüsteemi reguleerimise küsimuses (1516), Riia linna tüli ordu maamarssaliga (1518), Tartu seisuste tüli Tartu piiskopiga eelisostuõiguse küsimuses (1522), Tartu piiskopi tüli Viljandi komtuuriga maaküsimuses (1523).

¹⁴⁶ LECUB 2/3. Nr. 442.

¹⁴⁷ AR III 67.

¹⁴⁸ AR III 138.3.

¹⁴⁹ AR III 281.48.

¹⁵⁰ 1504. a lahendas ordu konflikti Riia peapiiskopi ja Riia rüütelkonna vahel väetee-nistuse küsimuses (AR III 28, 29).

nad.¹⁵¹ Kahe linna omavaheline tüli võidi anda kolmandale vahendada.¹⁵² Erapooletute kohtumõistjate tehtud otsused olid täitmiseks kohustuslikud.¹⁵³

Liivimaa territooriumidevaheliste ja ka territooriumisestest konfliktide lahendamise usaldamine maapäevale viitab Liivimaa integratsioonile. Maaisandad ja seisused mõistsid, et maa ühtsuse huvides on kasulik lahendada konfliktid Liivimaa piires.¹⁵⁴ Selles funktsioonis tunnustati maapäeva institutsiooni.

Samas oli aga selge, et maapäev või maapäeva määratud vahekohtunikud polnud tülide lahendamiseks kohaseim institutsioon: maapäev oli liiga ebaregulaarne ja otsustusvõimetu, vahekohtunikud liiga juhuslikud ja vähese autoriteediga. Seoses 1520. aastate teravate konfliktidega püüdsid Liivimaa maaisandad ja seisused luua regulaarsel alusel seisvat Liivimaa kõrgeimat kohtuinstantsi, mis võtaks üle maapäeva kohtufunktsiooni. Vastav otsus tehti maaisandate, kapiitlite ja rüütelkondade¹⁵⁵ poolt 1525. aasta maapäeval. Sõlmiti esialgu 3-aastane liit, mille jooksul pidi tülid lahendada 21-liikmeline kohtukolleegium.¹⁵⁶ Uue institutsiooni algatajateks olid ilmselt rüütelkonnad, kellele oli kohtu koosseisus nähtud ette veenev ülekaal.¹⁵⁷ See kolleegium siiski kunagi kokku ei tulnud. 1526. aastal nõudsid Riia ja Saare-Lääne vasallid, et kohtukolleegium peab muutuma pidevalt tegutsevaks organiks, millele alluksid madalamate astmete kohtud.¹⁵⁸ Maapäeval nende ettepanekut ei arutatudki – ilmselt seisid sellele vastu just maaisandad, kellele võis olla vastukarva territoriaaltasandi õiguste vähendamine.

Ehkki vasallide ettepanek ei realiseerunud, oli see siiski tähelepanuväärne katse luua Vana-Liivimaale uus regulaarne tsentraalorgan, mis oleks kindlasti tugevdanud territooriumide üleliivimaalist integratsiooni vastukaaluks territorialiseerumisele. Selle katse läbikukkumine tähendas

¹⁵¹ Samal maapäeval anti peapiiskopi ja ordumeistri tüli Riia linna pärast lahendamiseks vasallidele (AR III 29).

¹⁵² 1499. a määrati Tartu kohtumõistjaks Riia-Pärnu tülis, hiljem lisandus vahendajana Tallinn (AR III 12. 69, 72).

¹⁵³ 1502. a kohustab peapiiskop Riia ja Pärnut vahendajate otsust täitma (LECUB 2/2. Nr. 251).

¹⁵⁴ Nii maaisandad kui ka vasallid nõudsid 1516. a, et sisetülid tuleb lahendada Liivimaa piires, mitte otsida õigust väljaspool maad (AR III 66.23, 37). Linnad oma arvamus ei avaldanud.

¹⁵⁵ Linnad jäid liidust kõrvale.

¹⁵⁶ AR III 208.

¹⁵⁷ Koosseisus pidi olema 2 prelaati, ordumeister ja 2 käsknikku ja 16 vasalli (2 igast vasalkonnast: Riia, Tartu, Saare-Lääne, Harju, Viru, Kuramaa, 2 ordu vasalkonda).

¹⁵⁸ AR III 232.

muu hulgas aga seda, et maapäeva põhifunktsiooniks jäi 1520. aastate teisel poolel ja 1530. aastate esimesel poolel Vana-Liivimaa sisekonfliktide lahendamine.

Lisaks korporatsioonidevaheliste konfliktide lahendamisele oli maapäev traditsiooniliseks apellatsiooninstanttsiks madalamate astmete kohututele. A. v. Transehe-Roseneck oletab, et tõenäoliselt lepiti juba 1435. aasta maapäeval kokku maapäeva funktsioonis Liivimaa kõrgeima apellatsiooninstanttsina, sest kogu 15. sajandi jooksul oli maapäeva menetluses hulgaliselt eratulisid.¹⁵⁹

Vaadeldaval perioodil tekkis selle maapäeva traditsioonilise funktsiooni tunnustamise suhtes maaisandate ja seisuste vahel konflikt. 1516. aastal tegid maaisandad katse keelata maapäevale apelleerimist, esitades vastava propositiooni maapäevale.¹⁶⁰ Linnad nõustusid sellega, nõudes vaid keisrile ja paavstile apelleerimisõiguse säilimist.¹⁶¹ Ordumeistri seisukoht oli, et kohtuotsuse peale tuleb apelleerida oma maaisandale, ainult võõrad apelleerigu maapäevale.¹⁶² Vasallid sellega aga ei nõustunud. 1518. aastal nõudis Saare-Lääne rüütelkond maaisandalt apelleerimisõiguse säilitamist “ühisele maapäevale Valmierasse või Valka, vana tava järgi, mis meie esivanematel on juba üle kahesaja aasta olnud”.¹⁶³ Apelleerimisõiguse muutus üheks vasallide põhinõudeks 1520. aastate konfliktides maaisandadega. Saare-Lääne piiskopkonnas taastati see õigus 1524. aasta Johann Kieveli privileegiga,¹⁶⁴ Tartu piiskopkonnas Johannes Bey privileegiga 1540. aastal. Riia vasallidele apellatsioonõigust maapäevale ei antudki.¹⁶⁵

Maapäeva seda funktsiooni tuleb vaadelda territoriaalsete poliitiliste struktuuride taustal. Seisused püüdsid vältida viimase otsustusõiguse jäämist maaisandale või temaga seotud stiftinõukogule ning toetuda pigem seisusekaaslastele väljaspool territooriumi. Piiskopid eelistasid viia kohtuasjad lõpuni territooriumisiselt. Kõrgeima vaimuliku ja ilmaliku võimu – paavsti ja keisri – kohtuvõimu polnud neil võimalik vaidlustada,¹⁶⁶ ent maapäeva puhul oli see mõeldav. Piiskoppide poliitika on

¹⁵⁹ Astaf von Transehe-Roseneck, *Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland. Theil I. Das Mannlehen*, Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, 18 (Riga: Kymmell, 1903), 50.

¹⁶⁰ AR III 66.2.

¹⁶¹ AR III 66.13.

¹⁶² AR III 66.38.

¹⁶³ AR III 85.

¹⁶⁴ “[...] die boscheldinge tho dem gemenen landesdage nha den olden [...]” AR III 169.2.

¹⁶⁵ AR III 143.21.

¹⁶⁶ Keisrikohtutesse apelleerimise kohta vt Leo Leesment, *Über die livländischen Gerichtssachen im Reichskammergericht und im Reichshofrat*, Acta et commentationes

tõlgendatav kui üks aspekt varauusajale iseloomulikust territorialiseerimisprotsessist, mille käigus püüti kujunevat riiki teistest võimudest sõltumatumaks muuta.

Maa sisekorralduse reguleerimine jäi selgelt välis- ja kaitsepoliitiliste probleemide ning sisetülide lahendamise varju. Sageli esitati lahendamist vajavad probleemid küll maapäevale, ent otsus jäi tegemata. Selliseks probleemiks oli näiteks Vana-Liivimaa rahasüsteemi reguleerimine.¹⁶⁷ Mündiasjandust arutati 1495., 1504., 1507., 1512., 1513., 1514., 1516., 1520., 1522., 1530. aasta juuli ja 1532. aasta maapäevadel, ent lõplike otsusteni ei jõutud. Seetõttu võtsid ordumeister ja peapiiskop 1510. aastal “kuni maapäeva otsuseni” vastu ajutise mündikorralduse.¹⁶⁸ Tallinn ja Tartu seda mündiedikti ei tunnustanud ning palusid lükata otsustamine maapäevale.¹⁶⁹ Peapiiskop tegigi seda, ent ordumeister jäi endale kindlaks.¹⁷⁰ Seega olid linnad peamised maapäeva otsuse nõudjad, maaisandad olid valmis probleemi ise otsustama. Vasallid aga ei pidanud mündindust üldse maapäeva kompetentsi kuuluvaks probleemiks.¹⁷¹

Teise näitena võib tuua kõrgema kooli probleemi. Ettepaneku rajada Liivimaale kõrgem kool esitasid ordumeister ja peapiiskop 1512. aasta maapäeval. Linnad nõustusid sellega, märkides aga, et esmalt tuleb selleks leida raha.¹⁷² Järgmise kümne aasta jooksul asjaajamine edasi ei liikunud. 1522. aasta propositsioonides sisaldus taas kooli rajamise ettepanek.¹⁷³ Rüütelkonnad ja linnad pidasid oma ühises vastuses kooli küll vajalikuks, ent ei nõustunud selle loomist toetama.¹⁷⁴

Seega ei olnud Liivimaa maaisandad ja seisused üksmeelel, milliste küsimuste lahendamine kuulub maapäeva kompetentsi. Märगतav on oluline erinevus võrreldes kaitse- ja välispoliitika ning sisetülide reguleerimise valdkondadega, mille osas tunnustati kõrgeima otsustusinstantsina pea üksmeelselt maapäeva funktsiooni. Seetõttu jõuti nendes küsimustes siduvate otsusteni, mis õnnestus reeglina ka ellu viia. Maa siseelu pakilis küsimusi seevastu küll arutati, ent maapäeva kui kõrgeima otsustus-

Universitatis Tartuensis (Dorpatensis), 18 (Tartu, 1929).

¹⁶⁷ Vrd Ivar Leimus, *Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515–1581/94)*, Stockholm Studies in Numismatics, 1 (Stockholm: Stockholm University, 1995), 21–28.

¹⁶⁸ LECUB 2/3. Nr. 825.

¹⁶⁹ LECUB 2/3. Nr. 830.

¹⁷⁰ LECUB 2/3. Nr. 833, 835.

¹⁷¹ 1516. a väljendasid vasallid vastuseks propositsioonidele seisukohta, et mündinduse üle otsustagu “härrad ja need, kes münte löövad”. AR III 66.22.

¹⁷² AR III 53.30.

¹⁷³ AR III 129.2.

¹⁷⁴ AR III 136.10.

instantsi tunnustamise suhtes puudus konsensus. Seetõttu ei õnnestunud sageli ellu viia ka neid seadusandlikke akte, mis maa siseelu korraldamiseks vastu võeti. Sellisteks näideteks on mitmesugused ekspordikeelud,¹⁷⁵ vasallide viljamüügipiirangud¹⁷⁶ ja talupoegade väljaandmise kohustus.¹⁷⁷

Üheks maapäeva ebaefektiivsuse põhjuseks Liivimaa elukorralduse reguleerimise valdkonnas oli kindlasti ka eksekutiivorgani puudumine, mis oleks olnud vajalik just pidevat kontrolli nõudvate seadusandlike otsuste elluviimise tagamiseks.¹⁷⁸ Täidesaatev organ jäi ilmselt loomata just seetõttu, et maapäeva põhifunktsiooniks peeti ühekordsete poliitiliste küsimuste lahendamist. 1498. aasta maapäeval määrati kindlaks, et otsuste elluviimise üle peavad valvama maaisandad.¹⁷⁹ Seega oli maapäeva seadusandlike aktide elluviimine viidud territoriaaltasandile, mis omalt poolt suurendas territoriaaltasandi tähtsust Vana-Liivimaal ning vähendas maapäeva institutsiooni rolli.

Samaaegselt tuleb märkida, et Vana-Liivimaa maapäeva funktsiooniks ei olnud üksnes propositsioonide arutamine ja otsuste vastuvõtmine – maapäeva kui ainsa kõiki maaisandaid ja seisusi ühendava institutsiooni roll Liivimaa poliitilises elus oli kindlasti tunduvalt olulisem. Tegemist oli ju suurüritusega, kus said omavahel kokku kõik tollaegse Liivimaa “poliitikud”. Kommunikatsiooni sõlmpunktina oli maapäev huvide vahendamise ja ideede vahetamise keskuseks ning andis kindlasti Liivimaa ühtsustunnet suurendava emotsionaalse laengu. Vana-Liivimaa eliidi suurimal kogunemisel aeti arvatavasti kõikvõimalikke asju, millest retsessid enamasti vaikivad. Usin linnakirjutaja on siiski jäädvustanud ühe sellise juhtumi: 1504. aastal kasutas Riia peapiiskop maapäeval võimalust tähistada suurema seltskonnaga oma seitsmekümne esimest sünnipäeva.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Ordumeister manitses Tallinna linna järgima maapäeva keeldu müüa venelastele kaupu, “millega need saavad kristlust kahjustada”. LECUB 2/3. Nr. 101.

¹⁷⁶ 1502. a aprillis lubas ordumeister Harju-Viru vasallidele rukkiväljaveo, hoolimata sama aasta maapäeva keelust. LECUB 2/2. Nr. 275.

¹⁷⁷ AR III 76. Tallinn ei kuuletu maapäeva otsusele linna tulnud talupojad välja anda.

¹⁷⁸ Ilgvars Misāns on maapäeva ebaefektiivsuse põhjusena rõhutanud just täidesaatva aparadi puudumist, mitte puudulikku kompetentsi. Misāns, “Wolter von Plettenberg und der livländische Landtag”, 56.

¹⁷⁹ AR III 10.

¹⁸⁰ AR III 28.15.

Kokkuvõtteks

Maapäeva nähti Liivimaa poliitilises süsteemis mitte kõikvõimsa tsentraalorgani rollis, vaid sellele institutsioonile omistati küllaltki selgepiiriline kompetents. Maapäeva põhifunktsioonideks olid Liivimaa ühise välis- ja kaitsepoliitika elluviimine ning sisetülide reguleerimine. Nendes valdkondades tunnustasid Liivimaa poliitilised jõud maapäeva kui kõrgeimat instantsi, mistõttu otsused nendes küsimustes õnnestus enamasti realiseerida. Seevastu maa siseelu põhimõtteline korraldamine jäi nende põhifunktsioonide varju. Maapäevale esitati küll hulgaliselt Liivimaa sisemist korraldust puudutavaid küsimusi, mis näitab, et peeti vajalikuks nende reguleerimist üleliivimaalisel tasandil. Ent maapäeva institutsiooni ei tunnustatud neis valdkondades üksmeelselt kõrgeima instantsina. See tõttu jõuti maa siseelu reguleerimise küsimustes harva siduvate otsusteni ning nende tegelik realiseerimine osutus keeruliseks.

Seega oli maapäev piiratud kompetentsiga ebaregulaarne institutsioon, mille põhifunktsiooniks oli konkreetsete poliitiliste probleemide lahendamine, mitte Vana-Liivimaa siseelu kestvalt reguleerivate seaduste loomine. Vana-Liivimaa integratsioon jäi poolele teele: ühist institutsiooni tunnustati küll väga olulistes valdkondades, ent see ei arenenud välja regulaarseks riiklikuks institutsiooniks, mis oleks siduvalt lahendanud Liivimaa kui terviku ees seisvad väga erinevate valdkondade probleemid. Ühtse seadusandluse puudumine Liivimaa tasandil näitab Liivimaa kilustatuse säilimist.

Vana-Liivimaa maapäeva kokkukutsumisel oli lähtekohaks 15. sajandil kujunenud tavaõiguslik norm, mille kohaselt olid maapäeva korraldajateks ordumeister ja peapiiskop ühiselt. Plettenbergi perioodi maapäevade analüüs näitas aga, et ordumeister haaras endale maapäevade korraldamisel juhtrolli. Osalt oli see tingitud ordumeistri ja peapiiskopi vastutusalade erinevusest Vana-Liivimaa tasandil: ordumeister vastutas konkreetsete välispoliitiliste sammude ja kaitsevõime eest, peapiiskop aga maa sise-mise korralduse ning kiriku- ja haridusvaldkonna eest. Maapäeva põhifunktsioonid kattusid aga just ordumeistri vastutusalaga, samas kui peapiiskopi algatatud probleemid jäid maapäeval enamasti sekundaarseks.

Maapäeva ülesehituse ja läbirääkimiste korralduse vaatlus ei andnud ühest vastust küsimusele, kas tegemist oli eelkõige territooriumide saatkondade läbirääkimiste institutsiooniga või tüüpilise varauusaegse seisusliku kogunemisega, kus seisuslikud korporatsioonid pidasid maaisandaga läbirääkimisi vastastikuste õiguste ja kohustuste üle. Läbirääkimiste põhi-vorm sarnanes Saksamaa vürstiriikide maapäevaga ning keisririigi rii-

gipäevaga, kus üldistungid vaheldusid läbirääkimistega seisuslikes kuuriates. Ent erinev oli esiteks Liivimaa maapäeva kuriaalne jaotus, mis oli ainulaadne kombinatsioon territoriaalsest ja seisuslikust printsibiist. Teiseks toimus ka suur osa läbirääkimisi mitte kuuriates, vaid territooriumide saatkondade raames. Seeläbi avaldus maapäeva fenomeni kahe-tine loomus. Üheaegselt oli ta nii Liivimaa territooriumide kohtumisaik kui ka maaisandate ja seisuste läbirääkimiste foorum vastastikuste õiguste ja kohustuste reguleerimiseks.

Läbirääkimised kuuriates olid olulisemad siis, kui arutatavad teemad puudutasid seisuste õigusi ja kohustusi maaisandate suhtes. Reeglina kuulusid sellised teemad aga territooriumide kompetentsi, mitte maapäeva põhifunktsioonide hulka. Kui maapäeval arutatav probleem ei olnud üldist laadi, vaid puudutas konkreetset territooriumi või maaisandat, olid olulisemal kohal läbirääkimised territooriumide kaupa ning üldistungile toodi territooriumi ühtne seisukoht.

Seisuslike korporatsioonide seas olid autonoomseimaks linnad, mille erihuvid vastandusid sageli maaisandate huvidele. Seevastu rüütelkondadel ja kapiitlitel puudusid spetsiifilised üleliivimaalised huvid – nende põhieesmärgiks oli territoriaalsete õiguste säilitamine. 1520. aastate sündmused näitasid, et kui need õigused tagati, kadus rüütelkondadel põhjus üleliivimaalise koostöö süvendamiseks. Seetõttu ei tekkinudki Liivimaa tasandil rüütelkondade institutsionaliseeritud liitu.

Maapäeva protseduuri analüüs tõi esile mitmeid maapäeva otsustusvõimet pärssivaid tegureid. Peamiseks neist oli nii maaisandate kui ka seisuslike korporatsioonide saadikute volituste piiratus. Teiseks probleemiks oli enamusprintsibi puudumine plenaaristungil, mistõttu otsusele jõudmiseks oli vajalik kokkuleppe saavutamine iga kuuriaga eraldi. Maaisandad mõistsid hästi maapäevade viljatuse põhjuseid ning tegid olukorra parandamise katseid. Üheks meetodiks oli propositsioonide esitamine juba enne maapäeva, mis läbi nii seisused kui ka maapäevalt puuduvad maaisandad said anda oma saadikutele kaasa täpsemad instruksioonid. Teiseks nõuti saadikutele laiema mandaadi andmist, mis aga ei kattunud 16. sajandi õiguspõhimõtetega.

Kokkuvõtlikult võib väita, et Wolter von Plettenbergi ajastul oli maapäev eelkõige territooriumide läbirääkimiste foorum maaisandate juhtimisel. Ainsa seisusena teostasid autonoomset poliitikat Liivimaa kolm suurlinna. Maapäev oli üks institutsioonidest, mille raames väljendus maaisanda ja seisuste dualistlik valitsemine territooriumides. Rüütelkondade poliitilise rolli kasv territoriaaltasandil tugevdas nende ülelii-

vimaalist positsiooni ning seeläbi seisuslikku ühtekuuluvustunnet. See ei osutunud siiski piisavaks, et luua maapäeva kõrvale uusi Liivimaad integreerivaid struktuure.

Maapäev kui kõigi poliitiliste jõudude koostööorgan oli Vana-Liivimaa integratsiooni indikaatoriks. Maapäeva piirdumine peamiselt konkreetsete välispoliitiliste küsimuste ning sisepoliitiliste konfliktide lahendamisega näitab territooriumide integratsiooni nõrkust: nad ei suutnud võtta Liivimaa-tasandil vastu Liivimaa elukorraldust reguleerivaid otsuseid ega tagada nende täitmist.

Vana-Liivimaa riikluses domineerisid territoriaalsed struktuurid ja territoriaalne identiteet. Seisuste horisontaalne integratsioon ning nende ühtne sotsiaalne identiteet jäid liiga nõrgaks, et viia Vana-Liivimaa riiklus uuele alusele ja kujundada Vana-Liivimaast ühtset riiki. Vaid mõnikümmend aastat pärast Wolter von Plettenbergi ametiaja lõppu ilmnes Liivimaa killustumisest tulenev jõuetus kõige katastroofilisemal moel.¹⁸¹ Ähvardava Vene ohu tingimustes ei suudetud leppida kokku ühtses poliitikas ja maakaitstes, mis lõppkokkuvõttes viis Vana-Liivimaa kui poliitilise organismi kadumiseni ajaloo areenilt.

ABSTRACT: *The Livonian Diet during the reign of Wolter von Plettenberg (1494–1535)*

This article is a contribution to historiographical debates about the character of the political system of medieval Livonia. It focuses on the institution of the Diet (*Landtag*) during the reign of Wolter von Plettenberg, the influential Master of the Livonian branch of the Teutonic Order. The Diet was the only institution that gave political unity to the conglomerate of princely territories of Livonia (the Order, the Archbishopric of Riga and the Bishoprics of Dorpat, Ösel-Wiek and Curonia). The broad question posed in the article is whether the Diet should be viewed principally as an assembly of estates (clergy, nobility, towns) or as a gathering of territories. This, in turn, would enable us to decide whether or not medieval Livonia

¹⁸¹ Vt nt Margus Laidre hiljutist ülevaadet Liivimaa sisepoliitikast Liivi sõja eel: *Dorpat 1558–1708. Linn väe ja vaenu vahel* (Tallinn: Argo, 2008), 38–135.

was developing the characteristics of a unitary state or remained a loosely bound confederation until its end in the Livonian War.

The analysis of the functions, structure and procedures of the Diet show that it was an irregular institution with restricted responsibilities and authority. Its main function was to organize Livonian common foreign and defence policy and to solve internal political conflicts. In these issues the Diet was acknowledged as the highest authority and the decisions were usually successfully carried out. In internal matters where common legislation was seen as desirable, such as monetary reform, export restrictions, delivery of escaped peasants or foundation of educational establishments, the authority of the Diet was not universally recognized. Therefore, the Diet seldom reached binding resolutions when dealing with these issues, and those reached were rarely carried out in practice. A major reason for the inefficiency of the Diet was the lack of an executive organ operating on the level of Livonia as a whole. The execution of resolutions fell to princes in their separate territories, which increased the power of the territories at the expense of the Diet.

The Diet was summoned and directed according to fifteenth-century custom, which gave equal importance to the Livonian Master and the Archbishop of Riga. Yet, it seems that Plettenberg managed to dominate most Diets of the period. This was partly due to the division of labour between the Master and the Archbishop: the Master was responsible for the coordination of the foreign policy and defence of the land; the Archbishop for internal matters, church and education. The main functions of the Diet during the period under observation coincided with the responsibilities of the Master, while the matters brought forward by the Archbishop remained secondary.

The study of the structure and procedures of the Diet do not give an unequivocal answer to the question whether it was primarily an assembly for the negotiation between the embassies of the territories or a typical early modern proto-parliamentary assembly where the corporations negotiated with their lords about reciprocal rights and duties. The form of the negotiations was largely similar to the *Landtage* in German princely territories and *Reichstage* in the Empire, where the plenary sessions alternated with negotiations within corporations. However, the Livonian Diet was different in several important respects. Firstly, the structure of the Diet was a unique combination of corporate and territorial principles: while the nobility and burghers of all territories of Livonia formed two *curiae* along the usual lines of social estates, the higher clergy – bishops

with their chapters and the Order formed two separate *curiae*. Secondly, the combination of corporate and territorial principles was also reflected in the form of negotiations: a large part of the negotiations were held not in *curiae* or in plenary sessions but within territorial embassies. Thus, the Diet was both a forum where lords and their estates negotiated their differences, and a meeting place for the leadership of the Livonian territories.

The negotiations tended to take place in *curiae* when the subject matter concerned the rights and duties of the estates towards their lords. However, such matters were usually not regarded as belonging to the sphere of authority of the Diet but were to be solved on the territorial level. When, on the other hand, specific political issues or conflicts between territorial lords were discussed, the negotiations happened largely within territorial embassies and the common viewpoint of the territory was then presented to the plenary meeting.

The most autonomous among the corporations were the large Hanseatic towns of Livonia (Riga, Dorpat and Reval), whose specific trade-related interests often diverged from those of their lords. The noble corporations and chapters, on the other hand, did not form a distinct interest group on the Livonian level, since their only concern was the preservation of their privileges within territories. The events of the 1520s demonstrated that as long as these were guaranteed, the nobility had no incentive to cooperate with their fellows in other parts of Livonia. Therefore no institutionalized union of all Livonian noble corporations emerged.

The analysis of the procedures of the Diet revealed a number of factors that inhibited its decision-making capacity. The most significant of those was the restricted mandate of the representatives of the corporations and the lords who did not appear in person. The other problem was the demand for consensus in the plenary session. The lords were well aware why the Diets often proved fruitless and made an effort to improve their procedures. One method was to send the propositions to other lords and corporations prior to the Diet so that they could give a more precise mandate to their envoys. Secondly, the convenors of the Diet insisted on giving a broader mandate to the representatives, which, as it appeared, was not consistent with sixteenth-century notions of legality.

The article concludes that in the era of Wolter von Plettenberg the Livonian Diet was first and foremost a forum for negotiations between the embassies of Livonian territories led by their lords. The only estate that exercised autonomous policy were the burghers of the Hanseatic towns.

The participation of other political estates (noble corporations and chapters) in the Diet was an expression of the significant role they had acquired in the government of their territories. The rise of the role of nobilities on the territorial level increased their corporate consciousness on the Livonian level as well but it was not sufficient to generate new institutions in addition to the Diet. The preoccupation of the Diet with specific issues of foreign policy, defence and internal conflicts, and the lack of authority over internal legislation demonstrates the weakness of Livonian regional integration. The common identity of the Livonian estates lacked the muscle to transform Livonia into a single, unified state. This proved fatal in the 1550s when the Livonian territories failed to rally to each other's aid to face the growing threat from Russia and fell victim to the Livonian War.

PÄRTEL PIIRIMÄE (b. 1972) is Associate Professor at the Institute of History and Archaeology, University of Tartu